

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ

YVES BOT

της 20ής Σεπτεμβρίου 2007¹

1. Η υπό κρίση αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως θα δώσει στο Δικαστήριο τη δυνατότητα να εμπλουτίσει περισσότερο τη νομολογία του αναφορικά με το ζήτημα της αποσπάσεως εργαζομένων στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών.

σύμβαση ισχύουσα στον τόπο εκπληρώσεως της παροχής, επ' απειλή κυρώσεων που μπορούν να φτάσουν μέχρι την καταγγελία της συμβάσεως εκτελέσεως έργου, οσάκις η συλλογική σύμβαση στην οποία παραπέμπει η νομοθετική αυτή διάταξη δεν έχει κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτική.

2. Συγκεκριμένα, με το ερώτημα που υπέβαλε το αιτούν δικαστήριο, καλείται εκ νέου το Δικαστήριο να συγκρίνει και να αξιολογήσει, αφενός, την ελεύθερη παροχή των υπηρεσιών και, αφετέρου, τις επιταγές περί προστασίας των εργαζομένων και προλήψεως του κοινωνικού ντάμπινγκ.

4. Η ως άνω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ του Rechtsanwalt Dr. Dirk Rüffert als Insolvenzverwalter über das Vermögen der Objekt und Bauregie GmbH & Co. KG (D. Rüffert, δικηγόρου, υπό την ιδιότητά του ως αναγκαστικού διαχειριστή λόγω αφερεγγυότητας ως προς τα περιουσιακά στοιχεία της Objekt und Bauregie GmbH & Co. KG), εναγόμενου στη διαφορά της κύριας δίκης, και του Land Niedersachsen (ομόσπονδου κράτους της Κάτω Σαξωνίας), ενάγοντος στη διαφορά της κύριας δίκης, σχετικά με την καταγγελία συμβάσεως έργου συναφθείσας μεταξύ της εταιρίας αυτής και του εν λόγω ομόσπονδου κράτους στο πλαίσιο συμβάσεως δημοσίων έργων.

3. Ειδικότερα, το Oberlandesgericht Celle (Γερμανία) ζητεί, κατ' ουσίαν, από το Δικαστήριο να αποφανθεί επί του ζητήματος αν το κοινοτικό δίκαιο πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι απαγορεύει εθνική ρύθμιση περί συνάψεως δημοσίων συμβάσεων η οποία επιβάλλει στους αναδόχους και, έμμεσα, στους υπεργολάβους τους να καταβάλλουν στους εργαζομένους τους κατά την εκτέλεση δημόσιας συμβάσεως τουλάχιστον την αμοιβή που προβλέπει συλλογική

5. Με τις παρούσες προτάσεις, θα αποδείξω για ποιο λόγο, κατά τη γνώμη μου, ούτε η οδηγία 96/71/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

Δεκεμβρίου 1996, σχετικά με την απόσπαση εργαζομένων στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών², ούτε το άρθρο 49 ΕΚ πρέπει να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι απαγορεύουν εθνικό μέτρο όπως το επίμαχο στην κύρια δίκη.

8. Το άρθρο 1 της οδηγίας αυτής, που τιτλοφορείται «Πεδίο εφαρμογής», έχει ως εξής:

«1. Η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται στις εγκατεστημένες σε κράτος μέλος επιχειρήσεις οι οποίες, στο πλαίσιο διεθνικής παροχής υπηρεσιών, προβαίνουν σε απόσπαση εργαζομένων, σύμφωνα με την παράγραφο 3, στο έδαφος κράτους μέλους.

I — Το νομικό πλαίσιο

[...]

A — Το κοινοτικό δίκαιο

6. Το άρθρο 49, πρώτο εδάφιο, ΕΚ ορίζει ότι οι περιορισμοί της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών στο εσωτερικό της Κοινότητας απαγορεύονται όσον αφορά τους υπηκόους των κρατών μελών που είναι εγκατεστημένοι σε κράτος της Κοινότητας διαφορετικό από εκείνο του αποδέκτη της παροχής.

7. Η οδηγία 96/71 σκοπεί στην ανάπτυξη της ελεύθερης παροχής των υπηρεσιών μεταξύ των κρατών μελών ενώ ταυτοχρόνως διασφαλίζει την ύπαρξη θεμιτού ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων που παρέχουν υπηρεσίες και εγγυάται τον σεβασμό των δικαιωμάτων των εργαζομένων³.

3. Η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται όταν οι επιχειρήσεις που αναφέρονται στην παράγραφο 1 λαμβάνουν ένα από τα ακόλουθα διεθνικά μέτρα:

- α) αποσπούν έναν εργαζόμενο, για λογαριασμό τους και υπό τη διεύθυνσή τους, στο έδαφος κράτους μέλους, στο πλαίσιο σύμβασης που συνάπτεται μεταξύ της επιχείρησης αποστολής και του παραλήπτη της παροχής υπηρεσιών που ασκεί τις δραστηριότητές του στο εν λόγω κράτος μέλος, εφόσον υφίσταται εργασιακή σχέση ανάμεσα στην επιχείρηση αποστολής και τον εργαζόμενο κατά το χρόνο της απόσπασης

² — ΕΕ 1997, L 18, σ. 1.

³ — Πέμπτη αιτιολογική σκέψη.

[...]»

9. Όπως μαρτυρεί η έκτη αιτιολογική σκέψη της εν λόγω οδηγίας, ο κοινοτικός νομοθέτης εκκινεί από τη διαπίστωση ότι, όσον αφορά διεθνικές καταστάσεις, οι σχέσεις εργασίας των αποσπασμένων εργαζομένων θέτουν προβλήματα ως προς το δίκαιο που πρέπει να εφαρμόζεται σε αυτούς.

10. Συναφώς, η σύμβαση σχετικά με τον νόμο που εφαρμόζεται στις συμβατικές υποχρεώσεις, η οποία έχει ανοιχθεί για υπογραφή στη Ρώμη τη 19η Ιουνίου 1980⁴, προβλέπει γενικά κριτήρια για τον προσδιορισμό του εφαρμοστέου στη σχέση εργασίας δικαίου⁵. Έτσι, το άρθρο 3 της σύμβασης αυτής προβλέπει, ως γενικό κανόνα, την ελεύθερη επιλογή του εφαρμοστέου δικαίου εκ μέρους των συμβαλλομένων μερών. Εφόσον δεν γίνει αυτή η επιλογή, η σύμβαση εργασίας διέπεται, σύμφωνα με το άρθρο 6 παράγραφος 2, της εν λόγω σύμβασης, από το δίκαιο της χώρας όπου παρέχει συνήθως την εργασία του ο εργαζόμενος, ακόμη και αν έχει αποσπασθεί προσωρινά σε άλλη χώρα.

11. Επιπλέον, το άρθρο 7 της συμβάσεως της Ρώμης προβλέπει, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, ότι είναι δυνατόν να δοθεί ισχύς, σωρευτικά με το δίκαιο που κηρύσσεται εφαρμοστέο, στους αναγκαστικού δικαίου κανόνες άλλου δικαίου, και ειδικότερα εκείνου του κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου έχει προσωρινά αποσπασθεί ο εργαζόμενος. Αυτοί οι αναγκαστικού δικαίου κανόνες, γνωστοί επίσης ως «διατάξεις άμεσης

εφαρμογής» ή «δημοσίας τάξεως διατάξεις» που κατισχύουν στον τόπο εκτέλεσης της εργασίας, δεν καθορίζονται από τη σύμβαση αυτή.

12. Στο πλαίσιο αυτό, η συμβολή της οδηγίας 96/71 έγκειται στο ότι υπαγορεύει σε κοινοτικό επίπεδο ορισμένους επιτακτικούς κανόνες σε περιπτώσεις διακρατικής απόσπασης⁶. Συνιστά επίσης έκφραση της αρχής της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου του άρθρου 20 της συμβάσεως της Ρώμης, σύμφωνα με την οποία η εν λόγω σύμβαση δεν θίγει την εφαρμογή διατάξεων οι οποίες, σε ειδικά θέματα, διέπουν τις συγκρούσεις νόμων όσον αφορά τις συμβατικές ενочές και οι οποίες περιλαμβάνονται σε κοινοτικές πράξεις ή σε εθνικές νομοθεσίες που εναρμονίζονται σε εκτέλεση των πράξεων αυτών⁷.

13. Προκειμένου επομένως να συγκεράσει τους διάφορους επιδιωκόμενους στόχους, η οδηγία 96/71 προβαίνει στον συντονισμό των νομοθεσιών των κρατών μελών, «ώστε να προβλέπεται ένας πυρήνας αναγκαστικών κανόνων για την ελάχιστη προστασία οι οποίοι πρέπει να τηρούνται, στη χώρα υποδοχής, από τους εργοδότες που αποσπούν εργαζομένους για την εκτέλεση προσωρινής εργασίας στο έδαφος του κράτους μέλους παροχής υπηρεσιών»⁸.

4 — ΕΕ L 266, σ. 1, στο εξής: σύμβαση της Ρώμης.

5 — Βλ. την έβδομη έως τη δέκατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 96/71.

6 — Βλ. την ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, της 25ης Ιουλίου 2003, για την εφαρμογή της οδηγίας 96/71 στα κράτη μέλη [COM(2003) 458 τελικό, σημείο 2.3.1.1].

7 — Ενδέκατη αιτιολογική σκέψη.

8 — Δέκατη τρίτη αιτιολογική σκέψη.

14. Σύμφωνα με τη δέκατη έβδομη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας αυτής, «οι αναγκαστικοί κανόνες για την ελάχιστη προστασία που ισχύουν στη χώρα υποδοχής δεν πρέπει να παρεμποδίζουν την εφαρμογή των όρων εργασίας και απασχόλησης που είναι πιο ευνοϊκοί για τους εργαζομένους».

— συλλογικές συμβάσεις ή διαιτητικές αποφάσεις οι οποίες έχουν αναγορευθεί σε κανόνες γενικής εφαρμογής κατά την έννοια της παραγράφου 8, εφόσον αφορούν τις δραστηριότητες που αναφέρονται στο παράρτημα [9]:

[...]

15. Οι αρχές αυτές εκτίθενται λεπτομερώς στο άρθρο 3 της ως άνω οδηγίας, που τιτλοφορείται «Όροι εργασίας και απασχόλησης» και έχει ως εξής:

γ) ελάχιστα όρια μισθού, συμπεριλαμβανομένων των αποζημιώσεων υπερωριακής εργασίας: το παρόν σημείο δεν εφαρμόζεται στα συμπληρωματικά επαγγελματικά συνταξιοδοτικά συστήματα

«1. Τα κράτη μέλη φροντίζουν ώστε, ανεξάρτητα από το δίκαιο που διέπει τη σχέση εργασίας, οι επιχειρήσεις που αναφέρονται στο άρθρο 1, παράγραφος 1, να εγγυώνται στους εργαζόμενους που είναι αποσπασμένοι στο έδαφός τους τους όρους εργασίας και απασχόλησης σχετικά με τα θέματα που αναφέρονται κατωτέρω, οι οποίοι, στο κράτος μέλος στο έδαφος του οποίου εκτελείται η εργασία, καθορίζονται από:

[...]

Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, η έννοια των ελάχιστων ορίων μισθού που αναφέρονται [στη δεύτερη περίπτωση] στοιχείο γ' ορίζεται από τη νομοθεσία ή/και την εθνική πρακτική του κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου έχει αποσπασθεί ο εργαζόμενος.

— νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις

[...]

ή/και

9 — Πρόκειται για «όλες τις δραστηριότητες στον τομέα των οικοδομών με σκοπό την κατασκευή, την αποκατάσταση, την τακτική συντήρηση, τη μετατροπή ή την κατεδάφιση οικοδομών».

7. Οι παράγραφοι 1 έως 6 δεν εμποδίζουν την εφαρμογή όρων απασχόλησης και εργασίας ευνοϊκότερων για τους εργαζομένους.

— τις συλλογικές συμβάσεις που έχουν συναφθεί από τις πλέον αντιπροσωπευτικές σε εθνικό επίπεδο οργανώσεις των κοινωνικών εταίρων και που εφαρμόζονται στο σύνολο του εθνικού εδάφους,

[...]

8. Ως συλλογικές συμβάσεις ή διαιτητικές αποφάσεις, οι οποίες έχουν αναγορευθεί σε κανόνες γενικής εφαρμογής, νοούνται εκείνες που πρέπει να τηρούνται απ' όλες τις επιχειρήσεις τις ανήκουσες στον δεδομένο κλάδο ή επάγγελμα και υπάγονται στον γεωγραφικό χώρο εφαρμογής τους.

εφόσον η εφαρμογή τους στις επιχειρήσεις που αναφέρονται στο άρθρο 1, παράγραφος 1, εγγυάται, ως προς τα απαριθμούμενα στο παρόν άρθρο παράγραφος 1 πρώτο εδάφιο θέματα, την ίση μεταχείριση των εν λόγω επιχειρήσεων και των άλλων επιχειρήσεων που αναφέρονται στο παρόν εδάφιο και βρίσκονται σε παρόμοια θέση.

Ελλείψει συστήματος αναγόρευσης των συλλογικών συμβάσεων ή διαιτητικών αποφάσεων, που αναφέρονται στο πρώτο εδάφιο, σε κανόνες γενικής εφαρμογής, τα κράτη μέλη μπορούν, εάν το αποφασίσουν, να λάβουν ως βάση:

Υφίσταται ίση μεταχείριση, κατά την έννοια του παρόντος άρθρου, όταν οι εθνικές επιχειρήσεις οι ευρισκόμενες σε παρόμοια κατάσταση:

— τις συλλογικές συμβάσεις ή διαιτητικές αποφάσεις που ισχύουν γενικά για όλες τις παρόμοιες επιχειρήσεις τις ανήκουσες στο δεδομένο κλάδο ή επάγγελμα και υπαγόμενες στο γεωγραφικό χώρο εφαρμογής τους

— υπέχουν, στον τόπο δραστηριότητας ή στον οικείο τομέα, και καθ' όσον αφορά τα θέματα τα απαριθμούμενα στην παράγραφο 1 πρώτο εδάφιο, τις ίδιες υποχρεώσεις με τις επιχειρήσεις τις οποίες αφορούν οι αποσπάσεις

- υπόκεινται στις εν λόγω υποχρεώσεις με τα ίδια αποτελέσματα.

πληροφορίες ως προς τις συνθήκες εργασίας που πρέπει να τηρούνται κατά την εκτέλεση μιας δημόσιας συμβάσεως. Το εν λόγω άρθρο έχει ως εξής:

[...]»

16. Όσον αφορά, τέλος, τους κοινοτικούς κανόνες σε θέματα συμβάσεων δημοσίων έργων, επισημαίνεται ότι, κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών που οδήγησαν στην υπόθεση της κύριας δίκης, είχε εφαρμογή η οδηγία 93/37/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 1993, περί συντονισμού των διαδικασιών για τη σύναψη συμβάσεων δημοσίων έργων^{10, 11}.

«1. Η αναθέτουσα αρχή μπορεί ή είναι δυνατόν να υποχρεωθεί από ένα κράτος μέλος να αναφέρει στη συγγραφή υποχρεώσεων την αρχή ή τις αρχές από τις οποίες οι προσφέροντες μπορούν να λάβουν τις απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από διατάξεις περί προστασίας και περί συνθηκών εργασίας που ισχύουν στο κράτος μέλος, στην περιοχή ή στην τοποθεσία όπου πρόκειται να εκτελεστεί το έργο και οι οποίες πρέπει να εφαρμοσθούν για τις εργασίες στο εργοτάξιο κατά την περίοδο εκτέλεσης της σύμβασης.

17. Μολονότι η οδηγία 93/37 δεν σκοπεύει να οργανώσει τη φάση εκτελέσεως των συμβάσεων¹², πρέπει ωστόσο να παρατεθεί το άρθρο 23 αυτής, το οποίο αφορά τις

10 — ΕΕ L 199, σ. 54. Η οδηγία τροποποιήθηκε με την οδηγία 97/52/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Οκτωβρίου 1997 (ΕΕ L 328, σ. 1, στο εξής: οδηγία 93/37). Η οδηγία αυτή καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από την οδηγία 2004/18/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 31ης Μαρτίου 2004, περί συντονισμού των διαδικασιών σύναψης δημοσίων συμβάσεων έργων, προμηθειών και υπηρεσιών (ΕΕ L 134, σ. 114), της οποίας η προθεσμία για τη μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο εξέπνευσε την 31η Ιανουαρίου 2006.

11 — Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι το ποσό της επίμαχης δημόσιας σύμβασεως στην κύρια δίκη είναι 8 493 331 ευρώ χωρίς φόρο προστιθέμενης αξίας (στο εξής: χωρίς ΦΠΑ), δηλαδή ποσό ανώτερο του ορίου εφαρμογής της οδηγίας 93/37 που αντιστοιχεί σε ποσό σε ΕCΥ ισοδύναμο με 5 εκατομμύρια ειδικά τραπεζικά δικαιώματα (στο εξής: ΕΤΔ), ήτοι 6 242 028 ευρώ [βλ., συναφώς, τα κατώτατα όρια που προβλέπουν οι οδηγίες για τις δημόσιες συμβάσεις και ισχύουν από 1ης Ιανουαρίου 2002 (ΕΕ 2001, C 332, σ. 21)].

12 — Βλ., συναφώς, την ερμηνευτική ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με το κοινοτικό δίκαιο περί δημοσίων συμβάσεων και τις δυνατότητες ένταξης κοινωνικών πτυχών στις συμβάσεις αυτές [COM(2001) 566 τελικό, σ. 16, σημείο 1.6].

2. Η αναθέτουσα αρχή που παρέχει τις πληροφορίες που αναφέρονται στην παράγραφο 1, ζητεί από τους προσφέροντες ή από τους συμμετέχοντες στη διαδικασία του διαγωνισμού να αναφέρουν ότι έλαβαν υπόψη, κατά την προετοιμασία της προσφοράς τους, τις υποχρεώσεις σχετικά με τις διατάξεις περί προστασίας και περί συνθηκών εργασίας που ισχύουν στον τόπο εκτελέσεως των έργων. Αυτή η διάταξη δεν εμποδίζει την εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 30, παράγραφος 4, σχετικά με την επαλήθευση των ασυνήθιστα χαμηλών προσφορών.»

B — Το εθνικό δίκαιο

1. Ο προσδιορισμός του κατώτατου μισθού στον κατασκευαστικό τομέα

18. Στη Γερμανία, ο προσδιορισμός του κατώτατου μισθού στον κατασκευαστικό τομέα υπάγεται στη συλλογική διαπραγμάτευση.

19. Στο κράτος μέλος αυτό, οι συλλογικές συμβάσεις συνάπτονται, γενικώς, μεταξύ των συνδικάτων των εργαζομένων και των οργανώσεων των εργοδοτών. Μπορούν να καλύπτουν, για ορισμένο τομέα, μέρος ή και το σύνολο του εδάφους της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας.

20. Ο κατασκευαστικός τομέας ρυθμίζεται από μια ομοσπονδιακή συλλογική σύμβαση-πλαίσιο για τον κατασκευαστικό τομέα, (Bundesrahmentarifvertrag für das Baugewerbe), της 4ης Ιουλίου 2002. Η συλλογική αυτή σύμβαση όμως, η οποία έχει εφαρμογή στο σύνολο του εδάφους της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, δεν περιέχει κανόνες σχετικούς με τον κατώτατο μισθό.

21. Οι κανόνες αυτοί περιλαμβάνονται, αφενός, σε μία συλλογική σύμβαση για τον κατώτατο μισθό στον τομέα κτιριακών

κατασκευών στο έδαφος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (Tarifvertrag zur Regelung eines Mindestlohnes im Baugewerbe im Gebiet der Bundesrepublik Deutschland, στο εξής: TV Mindestlohn) και, αφετέρου, σε ειδικές συλλογικές συμβάσεις.

α) Η TV Mindestlohn

22. Σε ομοσπονδιακό επίπεδο, η TV Mindestlohn, που εφαρμόζεται στις επιχειρήσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της συλλογικής σύμβασης-πλαισίου για τον κατασκευαστικό τομέα, καθορίζει το επίπεδο του κατώτατου μισθού σύμφωνα με δύο κατηγορίες που αντιστοιχούν στο επίπεδο των προσόντων του μισθωτού και σε ένα διαφορετικό επίπεδο ανάλογα με το αν πρόκειται για «παλαιά» ή «νέα» ομόσπονδα κράτη. Η σύμβαση προβλέπει ότι ο κατώτατος μισθός αποτελείται από το ωρομίσθιο που προβλέπει η εν λόγω σύμβαση και από το επίδομα που χορηγείται στους εργαζομένους του κατασκευαστικού τομέα, τα οποία συνιστούν το συμβατικό συνολικό ωρομίσθιο. Επισημαίνει επίσης ότι τα δικαιώματα σε υψηλότερους μισθούς δυνάμει άλλων συλλογικών συμβάσεων ή ειδικών συμφωνιών δεν θίγονται από τη διάταξη που προβλέπει τα συμβατικά συνολικά ωρομίσθια των κατηγοριών 1 και 2.

23. Οι διατάξεις της TV Mindestlohn κηρύχθηκαν γενικώς υποχρεωτικές με έναν κανονισμό περί των όρων εργασίας που

εφαρμόζονται υποχρεωτικά στον κατασκευαστικό τομέα (Verordnung über zwingende Arbeitsbedingungen im Baugewerbe).

γενικώς υποχρεωτική με έναν κανονισμό της 13ης Δεκεμβρίου 2003¹⁴.

24. Σημειωτέον ότι η κήρυξη, δυνάμει του γερμανικού δικαίου, μιας συλλογικής συμβάσεως ως γενικώς υποχρεωτικής συνεπάγεται την εφαρμογή της στο σύνολο των εργοδοτών και των μισθωτών του οικείου κλάδου σε ορισμένο έδαφος. Έτσι το πεδίο εφαρμογής της συμβάσεως αυτής καταλαμβάνει τους εργοδότες και τους μισθωτούς που δεν ανήκουν στις συμβαλλόμενες συνδικαλιστικές οργανώσεις. Η κήρυξη μιας συμβάσεως ως γενικώς υποχρεωτικής μπορεί να πραγματοποιηθεί από το Ομοσπονδιακό Υπουργείο Απασχολήσεως είτε, όσον αφορά τους τομείς που διέπονται από τον νόμο περί αποσπάσεως των εργαζομένων (Arbeitnehmer-Entsendegesetz)¹³, της 26ης Φεβρουαρίου 1996, δυνάμει του άρθρου 1, παράγραφος 3α, του εν λόγω νόμου, είτε δυνάμει του άρθρου 5 του νόμου περί συλλογικών συμβάσεων (Tarifvertragsgesetz).

25. Η TV Mindestlohn εφαρμόζεται για ορισμένο χρονικό διάστημα. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, φαίνεται ότι, κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών που οδήγησαν στην υπόθεση της κύριας δίκης, είχε εφαρμογή η TV Mindestlohn της 29ης Οκτωβρίου 2003, που ίσχυε μεταξύ 1ης Νοεμβρίου 2003 και 31ης Αυγούστου 2005. Η συλλογική αυτή σύμβαση κηρύχθηκε

β) Οι ειδικές συλλογικές συμβάσεις

26. Οι ειδικές αυτές συλλογικές συμβάσεις (Entgelttarifvertraege) έχουν, ως επί το πλείστον, περιορισμένο γεωγραφικό χώρο εφαρμογής. Επιπλέον, δεν κηρύσσονται συνήθως γενικώς υποχρεωτικές, πράγμα που σημαίνει ότι δεν εφαρμόζονται όλες υποχρεωτικώς στο σύνολο των μισθωτών του οικείου τομέα.

27. Σύμφωνα με τη γραπτή απάντηση του ομόσπονδου κράτους της Κάτω Σαξωνίας σε υποβληθέν από το Δικαστήριο ερώτημα, η σχετική με την υπό κρίση υπόθεση συλλογική σύμβαση είναι η συλλογική σύμβαση περί μισθών και επιδομάτων επαγγελματικής εκπαίδευσης (Tarifvertrag zur Regelung der Löhne und Ausbildungsvergütungen), της 4ης Ιουλίου 2003, όπως ισχύει μετά την τροποποιητική συλλογική σύμβαση της 29ης Οκτωβρίου 2003. Η συλλογική αυτή σύμβαση δεν έχει κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτική.

14 — *Bundesanzeiger* αριθ. 242, της 30ής Δεκεμβρίου 2003, σ. 26093. Η εν λόγω συλλογική σύμβαση έχει τώρα αντικατασταθεί από την TV Mindestlohn της 29ης Ιουλίου 2005, η οποία ισχύει από 1ης Σεπτεμβρίου 2005 μέχρι 31 Αυγούστου 2008 και η οποία κηρύχθηκε γενικώς υποχρεωτική με κανονισμό της 29ης Αυγούστου 2005 (*Bundesanzeiger* αριθ. 164, της 31ης Αυγούστου 2005, σ. 13199).

13 — *BGBL* 1996 I, σ. 227, στο εξής: AEntG.

28. Από τη δικογραφία προκύπτει ότι τα επίπεδα των μισθών που καθορίζουν οι ειδικές συλλογικές συμβάσεις είναι, στην πράξη, σαφώς υψηλότερα από τους κατώτατους μισθούς που επιβάλλονται για όλη τη Γερμανία δυνάμει της TV Mindestlohn. Επιπλέον, η περιεχόμενη στις συμβάσεις αυτές μισθολογική κλίμακα είναι λεπτομερέστερη από αυτήν της TV Mindestlohn και καθορίζει τα επίπεδα μισθών σύμφωνα με διαφορετικές κατηγορίες καθηκόντων.

2. Η AEntG

29. Στη Γερμανία, η AEntG μετέφερε στο εσωτερικό δίκαιο την οδηγία 96/71. Το άρθρο 1, παράγραφος 1, του νόμου αυτού προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι οι νομικοί κανόνες που απορρέουν από γενικώς υποχρεωτική συλλογική σύμβαση του κατασκευαστικού τομέα, οι οποίοι ρυθμίζουν την κατώτατη αμοιβή, είναι υποχρεωτικοί επίσης στις σχέσεις εργασίας μεταξύ εργοδοτών εγκατεστημένων στην αλλοδαπή και των μισθωτών τους που εργάζονται εντός του γεωγραφικού χώρου εφαρμογής της συλλογικής αυτής συμβάσεως. Έτσι, ο εργοδότης αυτός οφείλει τουλάχιστον να εγγυάται στους αποσπασμένους μισθωτούς του τους όρους εργασίας που ορίζει η εν λόγω συλλογική σύμβαση.

3. Ο νόμος του ομόσπονδου κράτους της Κάτω Σαξωνίας για τη σύναψη των δημοσίων συμβάσεων

30. Ο νόμος του ομόσπονδου κράτους της Κάτω Σαξωνίας για τη σύναψη των

δημοσίων συμβάσεων (Niedersächsisches Landesvergabegesetz, στο εξής: νόμος του ομόσπονδου κράτους) περιέχει κανόνες για τη σύναψη δημοσίων συμβάσεων, εφόσον το αντικείμενο των συμβάσεων είναι αξίας τουλάχιστον 10 000 ευρώ. Στην αιτιολογική έκθεση του νόμου ορίζονται τα εξής:

«Ο νόμος αποτρέπει στρεβλώσεις του ανταγωνισμού, οι οποίες δημιουργούνται στον τομέα των κατασκευών και των δημοσίων τοπικών μεταφορών μέσω της προσλήψεως χαμηλόμισθου εργατικού δυναμικού, και ελαφρύνει από επιβαρύνσεις τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης. Προς τον σκοπό αυτό, καθορίζει ότι οι αναθέτουσες αρχές επιτρέπεται να ορίζουν ως αναδόχους συμβάσεων κατασκευής έργων και συμβάσεων δημοσίων τοπικών μεταφορών μόνο επιχειρήσεις που καταβάλλουν τη συμφωνηθείσα με συλλογικές συμβάσεις αμοιβή εργασίας στον τόπο εκπλήρωσης της παροχής.»

31. Σύμφωνα με το άρθρο 3, παράγραφος 1, του νόμου του ομόσπονδου κράτους, συμβάσεις εκτελέσεως έργου επιτρέπεται να συνάπτονται μόνο με επιχειρήσεις οι οποίες κατά την υποβολή προσφοράς αναλαμβάνουν γραπτώς την υποχρέωση να καταβάλουν ως αντάλλαγμα στους εργαζομένους τους για την εκτέλεση αυτών των έργων τουλάχιστον την αμοιβή που προβλέπει συλλογική σύμβαση ισχύουσα στον τόπο της εκτελέσεως κατά τον προβλεπόμενο από τη σύμβαση αυτή χρόνο.

32. Το άρθρο 4, παράγραφος 1, του νόμου αυτού προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι, οσάκις

οι εργασίες ανατίθενται σε υπεργολάβους, ο ανάδοχος οφείλει επίσης να δεσμευθεί ότι θα επιβάλει στους υπεργολάβους τις ίδιες υποχρεώσεις που υπέχει και αυτός δυνάμει των άρθρων του εν λόγω νόμου και ότι θα επιβλέπει την τήρηση των υποχρεώσεων αυτών από τους υπεργολάβους.

παράβαση διαπράττεται από διορισθέντα υπεργολάβο του ή από υπεργολάβο διορισθέντα από τον υπεργολάβο του, εκτός αν ο ανάδοχος δεν γνώριζε ούτε όφειλε να γνωρίζει την παράβαση. Αν η ποινική ρήτρα είναι δυσανάλογα υψηλή, μπορεί κατόπιν αιτήματος του αναδόχου να μειωθεί από την αναθέτουσα αρχή στο κατάλληλο ποσό.

33. Δυνάμει του άρθρου 7, παράγραφος 1, του νόμου του ομόσπονδου κράτους, η αναθέτουσα αρχή δικαιούται να διενεργεί ελέγχους για να επαληθεύει την τήρηση των απαιτούμενων προϋποθέσεων συνάψεως συμβάσεων. Προς τον σκοπό αυτό, μπορεί να έχει πρόσβαση στα εκκαθαριστικά σημειώματα αποδοχών που εκδίδει ο ανάδοχος ή ο υπεργολάβος, στα αποδεικτικά καταβολής φόρων και εισφορών, καθώς και στις μεταξύ αναδόχου και υπεργολάβου συναπτόμενες συμβάσεις έργου.

2. Οι αναθέτουσες αρχές συνομολογούν με τον ανάδοχο ότι η παράβαση των κατά το άρθρο 3 όρων από τον ανάδοχο ή τον υπεργολάβο του, καθώς και η από βαριά αμέλεια ή κατ' επανάλληψη παράβαση των κατά τα άρθρα 4 και 7, παράγραφος 2, του εν λόγω νόμου υποχρεώσεων, παρέχουν στην αναθέτουσα αρχή δικαίωμα καταγγελίας της συμβάσεως χωρίς προειδοποίηση.

34. Το άρθρο 8 του νόμου αυτού, που αφορά τις κυρώσεις, έχει ως εξής:

«1. Για να διασφαλισθεί η τήρηση των κατά τα άρθρα 3, 4 και 7, παράγραφος 2, υποχρεώσεων, οι αναθέτουσες αρχές οφείλουν να συνομολογούν με τον ανάδοχο ποινική ρήτρα ενός τοις εκατό για κάθε υπαίτια παράβαση, σε περίπτωση δε πολλαπλών παραβάσεων έως δέκα τοις εκατό, επί της αξίας του αντικειμένου της σύμβασης. Ο ανάδοχος υποχρεούται επίσης σε καταβολή ποινικής ρήτρας σύμφωνα με την πρώτη φράση στην περίπτωση κατά την οποία η

3. Αν μια επιχείρηση παρέβη αποδεδειγμένα, τουλάχιστον από βαριά αμέλεια ή κατ' επανάλληψη, επιβαλλόμενες από τον νόμο αυτό υποχρεώσεις, οι αναθέτουσες αρχές μπορούν εντός του αντίστοιχου πεδίου αρμοδιότητάς τους να την αποκλείσουν από τη σύναψη δημοσίων συμβάσεων για χρονικό διάστημα μέχρι ενός έτους.

[...]

II — Η διαφορά στην κύρια δίκη και το προδικαστικό ερώτημα

35. Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι το ομόσπονδο κράτος της Κάτω Σαξωνίας ανέθεσε στην εναγόμενη το φθινόπωρο του 2003, κατόπιν προκηρύξεως δημόσιου διαγωνισμού, την εκτέλεση των βασικών οικοδομικών εργασιών για την ανέγερση του δικαστικού σωφρονιστικού καταστήματος Göttingen-Rosdorf. Η αξία του αντικειμένου της συμβάσεως ανερχόταν σε 8 493 331 ευρώ, χωρίς ΦΠΑ. Η σύμβαση περιλάμβανε μια «συμφωνία για την τήρηση των διατάξεων συλλογικής συμβάσεως κατά την εκτέλεση έργων», η οποία εξέθετε, μεταξύ άλλων, τις εξής αναληφθείσες από την εναγόμενη υποχρεώσεις:

«Η προσφορά μου/μας στηρίζεται στην ακόλουθη συμφωνία:

Ως προς το άρθρο 3 του [νόμου του ομόσπονδου κράτους] (υποχρέωση τήρησης των συλλογικών συμβάσεων):

Αν μου ανατεθεί το έργο, υποχρεούμαι να καταβάλλω στους εργαζομένους στην επιχείρησή μου, ως αμοιβή για την εκτέλεση των οικείων παροχών, τουλάχιστον την ισχύουσα στον τόπο εκτελέσεως αμοιβή κατ'εφαρμογή της συλλογικής συμβάσεως που αναφέρεται στον κατάλογο των αντιπροσωπευτικών συλλογικών συμβάσεων στο σημείο 01 «Οικοδομικός τομέας και δημόσια έργα» [...].

Υποχρεούμαι να επιβάλω και στους υπεργολάβους μου τις υποχρεώσεις που υπέχω από τα άρθρα 3, 4 και 7, παράγραφος 2, του [νόμου του ομόσπονδου κράτους] και να επιβλέπω την τήρηση των εν λόγω υποχρεώσεων από τους υπεργολάβους.

[...]

Συμφωνώ ότι η παράβαση των αναφερόμενων στο άρθρο 3 του [νόμου του ομόσπονδου κράτους] υποχρεώσεων από εμένα ή από τους υπεργολάβους μου, καθώς και η από βαριά αμέλεια ή κατ'επανάληψη παράβαση των κατά τα άρθρα 4 και 7, παράγραφος 2, του εν λόγω νόμου υποχρεώσεων, παρέχουν στην αναθέτουσα αρχή δικαίωμα καταγγελίας της συμβάσεως χωρίς προειδοποίηση.»

36. Η εναγόμενη διόρισε ως υπεργολάβο την PKZ Pracownie Konserwacji Zabytkow sp. zoo (στο εξής: εταιρία PKZ), με έδρα στο Tarnow (Πολωνία) και υποκατάστημα στο Wedemark (Γερμανία).

37. Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 2004, η εταιρία PKZ κίνησε υποψίες ότι στο πλαίσιο των οικοδομικών εργασιών απασχόλησε Πολωνούς εργάτες με μισθό κατώτερο από τον προβλεπόμενο στην εφαρμοστέα συλλογική σύμβαση. Μετά την έναρξη της έρευνας, τόσο η εναγόμενη όσο και το

ομόσπονδο κράτος της Κάτω Σαξωνίας κατήγγειλαν τη μεταξύ αυτών συναφθείσα σύμβαση έργου. Το ομόσπονδο κράτος της Κάτω Σαξωνίας στήριξε την καταγγελία, μεταξύ άλλων, στο ότι η εναγόμενη παρέβη τη συμβατική υποχρέωση της τηρήσεως συλλογικής συμβάσεως. Επιπλέον, κατά των κύριων υπεύθυνων της εταιρίας PKZ εκδόθηκε διάταξη από ποινικό δικαστήριο, η οποία τους προσήψε ότι στους χρησιμοποιηθέντες στο εργοτάξιο 53 εργαζομένους καταβλήθηκε μόνον το 46,57 % του από τον νόμο προβλεπόμενου κατώτατου μισθού.

38. Το ομόσπονδο κράτος της Κάτω Σαξωνίας ζήτησε την κατάπτωση της ποινικής ρήτρας προβάλλοντας ότι οι παραβάσεις του υπεργολάβου πρέπει να ήταν γνωστές στην εναγομένη και ότι η καταβολή κατώτερων από τους προβλεπόμενους στη συλλογική σύμβαση μισθών συνιστά χωριστή παράβαση για κάθε μισθωτό, οπότε η ποινική ρήτρα του 10 % επί της αξίας του αντικειμένου της συμβάσεως δεν είναι δυσανάλογη.

39. Σε πρώτο βαθμό, το Landgericht Hannover έκρινε την αγωγή αυτή ως εν μέρει βάσιμη. Το δικαστήριο αυτό διαπίστωσε ότι η αντλούμενη από τη σύμβαση έργου απαίτηση της εναγόμενης αποσβέσθηκε μέσω συμψηφισμού λόγω της καταπτώσεως της ποινικής ρήτρας ύψους 84 934,31 ευρώ, ήτοι 1% επί της αξίας του αντικειμένου της συμβάσεως και απέρριψε την αγωγή κατά τα λοιπά.

40. Επιληφθέν της διαφοράς κατ' έφεση, το Oberlandesgericht Celle εξηγεί, στην απόφασή του περί παραπομπής, ότι η

επίλυση της διαφοράς στην κύρια δίκη εξαρτάται από το αν το δικαστήριο αυτό οφείλει να μην εφαρμόσει τον νόμο του ομόσπονδου κράτους, ιδίως δε το άρθρο 8, παράγραφος 1, του νόμου αυτού, για τον λόγο ότι ο νόμος αυτός δεν είναι συμβατός με την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών όπως ορίζεται στο άρθρο 49 ΕΚ.

41. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει, συναφώς, ότι η υποχρέωση τηρήσεως των συλλογικών συμβάσεων, που πρέπει να αναλαμβάνουν οι κατασκευαστικές επιχειρήσεις που είναι εγκατεστημένες σε άλλα κράτη μέλη κατ' εφαρμογή του νόμου του ομόσπονδου κράτους, επιβάλλει στις επιχειρήσεις αυτές να προσαρμόζουν τους μισθούς που καταβάλλουν στους εργαζομένους τους στο συνήθως ανώτερο ύψος αμοιβών του τόπου εκπληρώσεως της παροχής υπηρεσιών στη Γερμανία. Ως εκ τούτου, χάνουν το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα που αντλούν λόγω χαμηλότερου εργατικού τους κόστους. Επομένως, η υποχρέωση τηρήσεως των συλλογικών συμβάσεων συνιστά εμπόδιο εισόδου στην αγορά για φυσικά ή νομικά πρόσωπα που προέρχονται από άλλα κράτη μέλη.

42. Επιπλέον, το αιτούν δικαστήριο αμφιβάλλει για το κατά πόσο η υποχρέωση τηρήσεως των συλλογικών συμβάσεων δικαιολογείται από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος.

43. Το αιτούν δικαστήριο είναι της απόψεως ότι δεν μπορεί να θεωρείται ότι οι υποχρέωση τηρήσεως των συλλογικών συμβάσεων στηρίζεται σε επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος. Συγκεκριμένα, στο μέτρο που

συμβάλλει στη στεγανοποίηση της αγοράς προστατεύοντας τις γερμανικές κατασκευαστικές εταιρίες από τον προερχόμενο από άλλα κράτη μέλη ανταγωνισμό, η υποχρέωση αυτή επιδιώκει σκοπό οικονομικής φύσεως ο οποίος, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, δεν μπορεί να συνιστά επιτακτικό λόγο που δικαιολογεί περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών.

44. Το αιτούν δικαστήριο θεωρεί, επιπλέον, ότι η σχετική με τον κατώτατο μισθό νομολογία του Δικαστηρίου δεν έχει εφαρμογή στο πλαίσιο της διαφοράς της κύριας δίκης, διότι οι αναφερόμενοι στις συλλογικές συμβάσεις μισθοί που είναι καταβλητέοι στον τόπο εκπληρώσεως της παροχής είναι κατά πολύ υψηλότεροι από τους κατώτατους μισθούς που έχουν θεσπισθεί στη Γερμανία με την AEntG. Εξ αυτού το δικαστήριο συνάγει ότι η υποχρέωση τηρήσεως των συλλογικών αυτών συμβάσεων υπερβαίνει το μέτρο που είναι αναγκαίο για την προστασία των εργαζομένων. Συγκεκριμένα, το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι αυτό που είναι αναγκαίο για την προστασία των εργαζομένων οριοθετείται από τον υποχρεωτικό κατώτατο μισθό, όπως πρέπει να εφαρμοστεί στο έδαφος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας δυνάμει της AEntG. Τέλος, προσθέτει ότι, όσον αφορά τους αλλοδαπούς εργαζόμενους, η υποχρέωση τηρήσεως των συλλογικών συμβάσεων δεν επιφέρει την πραγματική εξίσωση με τους Γερμανούς εργαζομένους, αλλά μάλλον εμποδίζει την απασχόλησή τους στη Γερμανία, καθώς ο εργοδότης τους δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει προς όφελός του το πλεονέκτημα που κατέχει από απόψεως κόστους εργασίας.

45. Το Oberlandesgericht Celle, κρίνοντας ότι η επίλυση της διαφοράς στην κύρια δίκη απαιτεί ερμηνεία του άρθρου 49 ΕΚ από το Δικαστήριο, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το εξής προδικαστικό ερώτημα:

«Υφίσταται αδικαιολόγητος περιορισμός της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών κατά τη Συνθήκη ΕΚ, όταν η αναθέτουσα αρχή υποχρεούται από τον νόμο να συνάπτει συμβάσεις έργων μόνο με επιχειρήσεις οι οποίες, κατά την υποβολή προσφοράς, αναλαμβάνουν γραπτώς την υποχρέωση να καταβάλλουν στους εργαζομένους τους ως αντάλλαγμα για την εκτέλεση των έργων αυτών τουλάχιστον την αμοιβή που προβλέπει συλλογική σύμβαση ισχύουσα στον τόπο εκπληρώσεως της εν λόγω παροχής;»

III — Ανάλυση

46. Με το παρόν προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν αν οι σχετικοί με την ελεύθερη παροχή των υπηρεσιών κανόνες της Συνθήκης πρέπει να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι απαγορεύουν εθνική ρύθμιση, όπως ο νόμος του ομόσπονδου κράτους, η οποία επιβάλλει στους αναδόχους και, έμμεσα, στους

υπεργολάβους τους να καταβάλλουν στους εργαζομένους τους κατά την εκτέλεση δημόσιας συμβάσεως τουλάχιστον την αμοιβή που προβλέπει συλλογική σύμβαση ισχύουσας στον τόπο εκπληρώσεως της παροχής, επ' απειλή κυρώσεων που μπορούν να φτάσουν μέχρι την καταγγελία της συμβάσεως εκτελέσεως έργου, οσάκις η συλλογική σύμβαση στην οποία παραπέμπει η νομοθετική αυτή διάταξη δεν έχει κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτική.

τρόπο στην εκτίμηση αυτή λαμβάνοντας υπόψη όλες τις περιστάσεις της διαφοράς της οποίας έχει επιληφθεί.

49. Ορισμένες εξ αυτών των κυβερνήσεων, αναλύουν το ερώτημα επίσης υπό το πρίσμα της οδηγίας 96/71 και είναι της γνώμης ότι το επίμαχο μέτρο στην κύρια δίκη δεν αντίκειται στην οδηγία αυτή.

47. Το ομόσπονδο κράτος της Κάτω Σαξωνίας, η Γερμανική και η Δανική Κυβέρνηση, η Ιρλανδία καθώς και η Κυπριακή, η Αυστριακή, η Φινλανδική και η Νορβηγική Κυβέρνηση φρονούν, κατ' ουσίαν, ότι το άρθρο 49 ΕΚ δεν απαγορεύει μέτρο όπως το επίμαχο στην κύρια δίκη. Εφόσον το μέτρο αυτό συνιστά περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, δικαιολογείται, μεταξύ άλλων, από τον σκοπό της προστασίας των εργαζομένων και είναι ανάλογο προς την επίτευξη του σκοπού αυτού.

50. Η Πολωνική Κυβέρνηση φρονεί, αντιθέτως, ότι η οδηγία 96/71 δεν μπορεί να δικαιολογήσει ότι η ανάθεση μιας δημόσιας συμβάσεως εξαρτάται από την εκ μέρους του παρέχοντος υπηρεσίες καταβολή μισθού υψηλότερου από το ελάχιστο όριο που προκύπτει από το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας αυτής. Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει όμως ότι τα επίπεδα αμοιβής που προβλέπει η συλλογική σύμβαση που ισχύει στον τόπο εκπληρώσεως της παροχής είναι αισθητά υψηλότερα από την κατώτατη αμοιβή που καθορίζει η AEntG.

48. Η Βελγική Κυβέρνηση φρονεί ότι ένα τέτοιο εμπόδιο μπορεί να δικαιολογηθεί, αφενός, οσάκις οι εργαζόμενοι δεν απολαμβάνουν προστασίας συγκρίσιμης με την παρεχόμενη στο κράτος εγκαταστάσεως, οπότε η εφαρμογή της εθνικής ρυθμίσεως του κράτους υποδοχής τους παρέχει πραγματικό πλεονέκτημα που συμβάλλει σημαντικά στην κοινωνική προστασία τους και, αφετέρου, οσάκις η εφαρμογή της ρυθμίσεως αυτής είναι ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο στόχο γενικού συμφέροντος. Σύμφωνα με την κυβέρνηση αυτή, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να προβεί κατά συγκεκριμένο

51. Επικουρικά, η Πολωνική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι το επίμαχο μέτρο στην κύρια δίκη αντιβαίνει στο άρθρο 49 ΕΚ. Σύμφωνα με αυτήν, το μέτρο συνιστά αδικαιολόγητο εμπόδιο στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών. Συμμερίζεται την άποψη του αιτούντος δικαστηρίου ότι οι διατάξεις του νόμου του ομόσπονδου κράτους σκοπούν στην προστασία των γερμανικών κατασκευαστικών εταιριών από τον προερχόμενο από άλλα κράτη μέλη ανταγωνισμό, πραγματοποιώντας επομένως de facto σκοπό οικονομικής φύσεως ο οποίος, κατά τη νομολογία

του Δικαστηρίου, δεν μπορεί να δικαιολογήσει τον περιορισμό μιας θεμελιώδους ελευθερίας. Οι διατάξεις αυτές υπερβαίνουν το μέτρο που είναι αναγκαίο για την καταπολέμηση του αθέμιτου ανταγωνισμού, δεδομένου ότι ο σκοπός αυτός πραγματοποιείται αρκούντως μέσω του καθορισμού από την AEntG ενός κατώτατου ορίου αμοιβής.

52. Η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων φρονεί ότι η διαφορά στην κύρια δίκη εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 96/71 και ότι συνεπώς το προδικαστικό ερώτημα πρέπει να εξετασθεί κυρίως υπό το πρίσμα της οδηγίας αυτής. Η Επιτροπή εκθέτει ότι η εν λόγω οδηγία σκοπεύει να δημιουργήσει μία ισορροπία μεταξύ της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών και της προστασίας των αποσπασμένων εργαζομένων. Προκειμένου να επιτύχει τον σκοπό αυτό, ο κοινοτικός νομοθέτης θέσπισε με το άρθρο 3 της οδηγίας 96/71 ένα λεπτομερές πλαίσιο το οποίο τα κράτη μέλη οφείλουν να τηρούν.

53. Δεδομένου ότι η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας διαθέτει ένα σύστημα κήρυξης των συλλογικών συμβάσεων ως γενικώς υποχρεωτικών, μόνον το άρθρο 3, παράγραφος 8, εδάφιο πρώτο, της οδηγίας αυτής είναι λυσιτελές. Δυνάμει της διατάξεως αυτής, σε συνδυασμό με το άρθρο 3, παράγραφος 1, δεύτερη περίπτωση, της εν λόγω οδηγίας, οι κατώτατοι μισθοί για τους εργαζόμενους που είναι αποσπασμένοι στη Γερμανία πρέπει να καθορίζονται μόνον από συλλογικές συμβάσεις οι οποίες έχουν κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτικές, ήτοι εκείνες που πρέπει να τηρούνται απ' όλες τις επιχειρήσεις

τις ανήκουσες στον οικείο κλάδο ή επάγγελμα και υπάγονται στον γεωγραφικό χώρο εφαρμογής τους.

54. Για τον λόγο αυτό η Επιτροπή θεωρεί ότι, στο μέτρο που ο νόμος του ομόσπονδου κράτους επιβάλλει να τηρείται το επίπεδο αμοιβής που προβλέπει μία συλλογική σύμβαση που δεν έχει κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτική, ο νόμος αυτός πρέπει να θεωρηθεί ασυμβίβαστος με την οδηγία 96/71. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση αυτή ο νόμος τίθεται εκτός του εναρμονισμένου με την οδηγία αυτή πλαισίου των εγγυήσεων που προβλέπει η κοινοτική νομοθεσία σε θέματα κατώτατων αμοιβών των αποσπασμένων εργαζομένων.

55. Η Επιτροπή προσθέτει ότι ο νόμος ενός ομόσπονδου κράτους που σκοπεύει να επιβάλει αυστηρότερους όρους εργασίας και απασχολήσεως μόνο για τους αποσπασμένους εργαζόμενους που απασχολούνται στο πλαίσιο των δημοσίων συμβάσεων, ήτοι σε ένα τμήμα της οικονομικής ζωής, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να εξυπηρετεί ένα επιτακτικό δημόσιο συμφέρον υπό την έννοια του άρθρου 49 ΕΚ ούτε είναι ικανό για την επιδίωξη του συμφέροντος αυτού.

56. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Γαλλική Κυβέρνηση υποστήριξε, κατ' ουσίαν, την ίδια θέση με την της Επιτροπής, φρονώντας ότι το άρθρο 49 ΕΚ και η οδηγία

96/71 δεν απαγορεύουν σε κράτος μέλος να εφαρμόζει στους αποσπασμένους εργαζόμενους τον προβλεπόμενο σε εθνική ή τοπική συλλογική σύμβαση κατώτατο μισθό, αλλά υπό την αίρεση ότι η σύμβαση αυτή έχει κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτική για τις υπαγόμενες στον εν λόγω τομέα ή γεωγραφικό χώρο επιχειρήσεις.

57. Λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις αυτές, υπενθυμίζεται ότι το Δικαστήριο, προκειμένου να δώσει επωφελή απάντηση στο δικαστήριο που υποβάλλει αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, μπορεί να λάβει υπόψη κανόνες του κοινοτικού δικαίου στους οποίους δεν αναφέρεται το εθνικό δικαστήριο με το προδικαστικό του ερώτημα¹⁵.

58. Όσον αφορά καταρχάς την οδηγία 93/37, επισήμανα ανωτέρω ότι αυτή δεν σκοπεί να οργανώσει τη φάση εκτελέσεως των δημοσίων συμβάσεων. Η υποχρέωση που πρέπει να αναλάβουν οι προσφέροντες, δυνάμει των άρθρων 3, παράγραφος 1 και 4, παράγραφος 1, του νόμου του ομόσπονδου κράτους, να καταβάλλουν στους εργαζομένους τους κατά την εκτέλεση δημόσιας συμβάσεως τουλάχιστον την αμοιβή που προβλέπει συλλογική σύμβαση ισχύουσα στον τόπο εκπληρώσεως της εν λόγω παροχής και να επιβάλουν στους υπεργολάβους τους την ίδια υποχρέωση

συνιστά, κατά την άποψή μου, όρο εκτέλεσεως της συμβάσεως¹⁶.

59. Ωστόσο, παρατηρείται ότι το άρθρο 23 της εν λόγω οδηγίας δεν στερείται ενδιαφέροντος στο πλαίσιο της υπό κρίση υποθέσεως, διότι εκφράζει την ιδέα ότι η εκτέλεση των έργων κατόπιν συνάψεως μιας δημόσιας συμβάσεως πρέπει να είναι σύμφωνη με τις διατάξεις περί προστασίας και περί συνθηκών εργασίας που ισχύουν στον τόπο εκτελέσεως των έργων.

60. Δεν θα επιμείνω όμως περαιτέρω στην ερμηνεία της οδηγίας 93/37, διότι αυτή δεν παρέχει τη δυνατότητα να δοθεί απάντηση στον πυρήνα του προβλήματος που θέτει το υποβληθέν προδικαστικό ερώτημα, δηλαδή ποιοι είναι οι όροι εργασίας που μπορούν, σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο, να επιβληθούν, επ' ευκαιρία εκτελέσεως μιας δημόσιας συμβάσεως, σε μία κατάσταση που χαρακτηρίζεται από την απόσπαση εργαζομένων στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών.

16 — Βλ., συναφώς, την ερμηνευτική ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με το κοινοτικό δίκαιο περί δημοσίων συμβάσεων και τις δυνατότητες ένταξης κοινωνικών πτυχών στις συμβάσεις αυτές, στην οποία διευκρινίζεται ότι «ο όρος εκτέλεσης είναι μια υποχρέωση την οποία οφείλει να αποδεχθεί ο ανάδοχος της σύμβασης και η οποία αναφέρεται στην εκτέλεση της σύμβασης» και με την οποία «[δεσμεύονται] οι υποψήφιοι, όταν υποβάλουν τις προσφορές τους, ότι θα εκπληρώσουν την απαίτηση αυτή αν τους ανατεθεί η σύμβαση» (σημείο 65). Για να είναι συμβατός με το άρθρο 49 ΕΚ, ένας τέτοιος όρος εκτέλεσης πρέπει, όπως θα δούμε κατωτέρω, να τηρεί τις αρχές της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ιθαγενείας και της διαφάνειας.

15 — Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 12ης Οκτωβρίου 2004, C-60/03, Wolff & Müller (Συλλογή 2004, σ. I-9553, σκέψη 24).

61. Όσον αφορά εν συνεχεία την οδηγία 96/71, φρονώ ότι τα πραγματικά περιστατικά της διαφοράς της κύριας δίκης, όπως περιγράφονται στην απόφαση περί παραπομπής, πρέπει να θεωρηθούν ως εμπιπτόντα στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας αυτής, στο μέτρο που αντιστοιχούν στην περίπτωση που ορίζει το άρθρο 1, παράγραφος 3, στοιχείο α', της εν λόγω οδηγίας.

62. Πιο συγκεκριμένα, η υπό κρίση περίπτωση αφορά μία επιχείρηση εγκατεστημένη σε κράτος μέλος, εν προκειμένω την εταιρία PKZ που είναι εγκατεστημένη στην Πολωνία, η οποία έχει αποσπάσει Πολωνούς εργαζόμενους, για λογαριασμό της και υπό τη διεύθυνσή της, στο έδαφος άλλου κράτους μέλους, εν προκειμένω την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, στο πλαίσιο σύμβασης υπεργολαβίας που συνάφθηκε μεταξύ της επιχείρησης αποστολής και του παραλήπτη της παροχής υπηρεσιών που ασκεί τις δραστηριότητές του στο εν λόγω κράτος μέλος, εν προκειμένω την εναγόμενη της κύριας δίκης.

63. Επιπλέον, δεν αμφισβητείται ότι τα πραγματικά περιστατικά της διαφοράς στην κύρια δίκη συνέβησαν σε χρόνο μεταγενέστερο της εκπνοής της ταχθείσας στα κράτη μέλη προθεσμίας για τη μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο της οδηγίας 96/71, ήτοι μετά τις 16 Δεκεμβρίου 1999.

64. Είναι ασφαλώς αληθές ότι το αντικείμενο του νόμου του ομόσπονδου κράτους δεν είναι ειδικά να διέπει τις καταστάσεις αποσπάσεως εργαζομένων στο πλαίσιο παροχής

υπηρεσιών, αλλά μάλλον, κατά τρόπο γενικότερο, τη σύναψη των δημοσίων συμβάσεων στο ομόσπονδο κράτος της Κάτω Σαξωνίας. Ωστόσο, στο μέτρο που ο νόμος αυτός προβλέπει όρους σχετικούς με την εκτέλεση των συμβάσεων έργων, εν προκειμένω την εφαρμογή κατώτατης αμοιβής, οι οποίοι θα πρέπει να εφαρμόζονται υποχρεωτικά στους απασχολούμενους από τον ανάδοχο και/ή έναν εκ των τυχόν υπεργολάβων του εργαζόμενους, συμπεριλαμβανομένων των εργαζομένων που είναι αποσπασμένοι στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών, όπως συμβαίνει στην υπόθεση της κύριας δίκης, επιβάλλεται η εξέταση του εν λόγω νόμου υπό το πρίσμα του κανόνα του παράγωγου κοινοτικού δικαίου που διέπει την απόσπαση των εργαζομένων στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών.

65. Θα αρχίσω επομένως με την εξέταση του ερωτήματος αν η οδηγία 96/71 πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι απαγορεύει εθνική νομοθεσία, όπως είναι ο νόμος του ομόσπονδου κράτους, η οποία επιβάλλει στους αναδόχους και, έμμεσα, στους υπεργολάβους τους να καταβάλλουν στους εργαζόμενους τους κατά την εκτέλεση δημόσιας συμβάσεως τουλάχιστον την αμοιβή που προβλέπει συλλογική σύμβαση ισχύουσα στον τόπο εκπληρώσεως της παροχής, επ' απειλή κυρώσεων που μπορούν να φτάσουν μέχρι την καταγγελία της συμβάσεως έργων, οσάκις η συλλογική σύμβαση στην οποία παραπέμπει η νομοθεσία αυτή δεν έχει κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτική υπό την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 8, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας αυτής.

Α — *Επί της ερμηνείας της οδηγίας 96/71*

66. Κατά τη γνώμη μου, η οδηγία 96/71 δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι απαγορεύει ένα μέτρο όπως το επίμαχο στην κύρια δίκη. Για να πεισθεί κάποιος επιβάλλεται η περιγραφή του συστήματος που θεσπίζει η οδηγία αυτή. Εν συνεχεία θα εξετάσω, υπό το πρίσμα του κατά τον τρόπο αυτό περιγραφόμενου συστήματος, το καθεστώς που επικρατεί στο γερμανικό δίκαιο περί του καθορισμού των ορίων του κατώτατου μισθού στον κατασκευαστικό τομέα.

67. Όπως προείπα, η οδηγία 96/71 αποσκοπεί στον συντονισμό των νομοθεσιών των κρατών μελών, ώστε να προβλέπεται ένας πυρήνας επιτακτικών κανόνων για την ελάχιστη προστασία στη χώρα υποδοχής, τηρητέων από τους εργοδότες που αποσπούν εργαζομένους για την εκτέλεση προσωρινής εργασίας στο έδαφος του κράτους μέλους παροχής υπηρεσιών.

68. Με την έκδοση της οδηγίας αυτής, ο κοινοτικός νομοθέτης όχι μόνον υιοθέτησε την νομολογία που το Δικαστήριο έχει προοδευτικά καθιερώσει σχετικά με την απόσπαση εργαζομένων στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών, αλλά ακόμα την εξειδίκευσε και την ενίσχυσε.

69. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο δέχεται όντως, από της αποφάσεως της 3ης Φεβρουαρίου 1982, 62/81 και 63/81, Seco και Desquenne & Giral¹⁷, ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν απαγορεύει στα κράτη μέλη να επεκτείνουν τη νομοθεσία τους ή τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας που έχουν συνάψει οι κοινωνικοί εταίροι σε κάθε πρόσωπο που παρέχει αμειβόμενη εργασία, έστω και προσωρινή, στο έδαφός τους, ανεξάρτητα από τη χώρα εγκαταστάσεως του εργοδότη, ούτε τους απαγορεύει να επιβάλλουν την υποχρέωση της τηρήσεως των κανόνων αυτών με τα ενδεδειγμένα μέτρα¹⁸. Η νομολογία αυτή επαναλαμβάνεται στη δωδέκατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 96/71.

70. Μια πρώτη συμβολή της οδηγίας αυτής είναι η αναγωγή σε υποχρέωση της μέχρι πρότινος απλής ευχέρειας που διέθεταν τα κράτη μέλη. Η εν λόγω οδηγία επιβάλλει επομένως στα κράτη μέλη να εφαρμόζουν επί των επιχειρήσεων που είναι εγκατεστημένες σε άλλο κράτος μέλος και οι οποίες αποσπούν εργαζόμενους στο έδαφος του πρώτου κράτους μέλους στο πλαίσιο διεθνικής παροχής υπηρεσιών ορισμένους εθνικούς κανόνες που καθορίζουν όρους εργασίας και απασχόλησης.

71. Μια άλλη συμβολή της οδηγίας 96/71 είναι η σύσταση ενός «βασικού πυρήνα» προστατευτικών κανόνων των οποίων την εφαρμογή ο κοινοτικός νομοθέτης θέλησε να διασφαλίσει προς όφελος των αποσπασμένων εργαζομένων.

17 — Συλλογή 1982, σ. 223.

18 — Σκέψη 14.

72. Έτσι, το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής ορίζει τους εθνικούς κανόνες που καθορίζουν τους όρους εργασίας και απασχόλησης των οποίων οι αποσπασμένοι εργαζόμενοι δεν μπορούν να στερούνται στο κράτος μέλος εκτελέσεως της παροχής.

73. Όπως επισήμανε πρόσφατα το Δικαστήριο, η εν λόγω οδηγία θεσπίζει «έναν κατάλογο εθνικών κανόνων τους οποίους ένα κράτος μέλος οφείλει να εφαρμόζει επί των επιχειρήσεων που είναι εγκατεστημένες σε άλλο κράτος μέλος και οι οποίες προβαίνουν σε απόσπαση εργαζομένων στο έδαφος του πρώτου κράτους μέλους στο πλαίσιο διεθνικής παροχής υπηρεσιών»¹⁹. Υπό την έννοια αυτή, πρόκειται για προστατευτικούς κανόνες αναγκαστικού χαρακτήρα.

74. Η απαρίθμηση των κανόνων αυτών από τον κοινοτικό νομοθέτη ενισχύει την ασφάλεια δικαίου στο μέτρο που ο παρέχων τις υπηρεσίες που είναι εγκατεστημένος σε άλλο κράτος μέλος είναι πλέον βέβαιος ότι θα υπαχθεί σε μία σαφώς προσδιορισμένη ελάχιστη βάση κανόνων σχετικών με τους όρους εργασίας και απασχόλησης που ισχύουν στο κράτος του τόπου εκτελέσεως της παροχής. Αντιστοίχως, ο αποσπασμένος σε κράτος μέλος εργαζόμενος θα μπορέσει να διεκδικήσει την προς όφελός του εφαρμογή των κανόνων των οποίων ο αναγκαστικός χαρακτήρας απορρέει ευθέως από την οδηγία 96/71.

75. Μεταξύ των αναγκαστικών όρων εργασίας συγκαταλέγονται τα όρια του κατώτατου μισθού, ανεξάρτητα από το αν καθορίζονται από νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις ή, όσον αφορά τις δραστηριότητες στον τομέα των οικοδομών, από συλλογικές συμβάσεις ή διαιτητικές αποφάσεις οι οποίες έχουν κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτικές υπό την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 8, της εν λόγω οδηγίας.

76. Αυτή η κατηγορία των όρων εργασίας εμφανίζει ειδικά χαρακτηριστικά σε σχέση με τα διαλαμβανόμενα στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 96/71 λοιπά θέματα, όπως οι μέγιστες περίοδοι εργασίας και ελάχιστες περίοδοι ανάπαυσης, η υγεία, η ασφάλεια και η υγιεινή στην εργασία καθώς και η ελάχιστη διάρκεια της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών. Συγκεκριμένα, για τους λοιπούς αναφερόμενους όρους εργασίας έχουν αναπτυχθεί κοινοτικές δράσεις και, ειδικότερα, έχει καταστεί δυνατή η προσέγγιση των εθνικών νομοθεσιών μέσω οδηγίων που καθορίζουν τις ελάχιστες προδιαγραφές²⁰. Δεν ισχύει το ίδιο στο θέμα των ορίων του κατώτατου μισθού για τα οποία δεν υφίσταται ακόμα κανένα κοινοτικού μέτρο αυτού του είδους²¹.

19 — Απόφαση της 18ης Ιουλίου 2007, C-490/04, Επιτροπή κατά Γερμανίας (που δεν έχει ακόμα δημοσιευθεί στη Συλλογή, σκέψη 17). Στην ίδια αυτή απόφαση, το Δικαστήριο επισημαίνει επίσης ότι «η οδηγία 96/71 δεν προέβλεπε σε εναρμόνιση του ουσιαστικού περιεχομένου των ως άνω εθνικών κανόνων [και ότι] το περιεχόμενο αυτό μπορεί να ορισθεί ελεύθερα από τα κράτη μέλη, τηρουμένης της Συνθήκης και των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου, συμπεριλαμβανομένου, ως εκ τούτου, [...] του άρθρου 49 ΕΚ» (σκέψη 19).

20 — Βλ., μεταξύ άλλων, οδηγία 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας (ΕΕ L 299, σ. 9). Σύμφωνα με το άρθρο 15 της οδηγίας αυτής, που τιτλοφορείται «Ευνοϊκότερες διατάξεις», η οδηγία αυτή «δεν εμποδίζει τα κράτη μέλη να εφαρμόζουν ή να θεσπίζουν ευνοϊκότερες νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις για την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων ή να ευνοούν ή να επιτρέπουν την εφαρμογή ευνοϊκότερων συλλογικών συμβάσεων ή συμφωνιών μεταξύ κοινωνικών εταίρων για την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων».

21 — Βλ. Rodière, P., *Droit social de l'Union européenne*, LGD, 2η έκδοση, Παρίσι, 2002, σ. 551.

77. Αν και δεν είναι δυνατό να προβληθεί ο ισχυρισμός ότι το ζήτημα των αμοιβών εξαιρείται ολοκληρωτικά από το πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, επιβάλλεται ωστόσο η παραδοχή ότι ο καθορισμός του ποσού ή του επιπέδου αμοιβών δεν καταλαμβάνεται ακόμα από το δίκαιο αυτό²².

78. Το άρθρο 3, παράγραφος 1, τελευταίο εδάφιο, της οδηγίας 96/71 εμφανίζει τον ειδικό χαρακτήρα του σχετικού με τα όρια του κατώτατου μισθού ζητήματος όταν ορίζει ότι «η έννοια των ελάχιστων ορίων μισθού που αναφέρονται [στη δεύτερη περίπτωση] στοιχείο γ', ορίζεται από τη νομοθεσία ή/και την εθνική πρακτική του κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου έχει αποσπασθεί ο εργαζόμενος».

79. Επιπλέον, η εφαρμογή του «βασικού πυρήνα» των προστατευτικών κανόνων του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να νοείται ως αποτελούσα την ελάχιστη εγγύηση για τους αποσπασμένους εργαζόμενους στους οποίους έτσι διασφαλίζεται η εφαρμογή, τουλάχιστον, των εθνικών αυτών κανόνων που έχουν αποκτήσει αναγκαστικό χαρακτήρα.

80. Αυτό το άλλο χαρακτηριστικό του συστήματος που θέσπισε η εν λόγω οδηγία βρίσκει έκφραση στην ίδια την έννοια του «πυρήνα αναγκαστικών κανόνων για την ελάχιστη προστασία» που αφορά η δέκατη τρίτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 96/71.

81. Επιπλέον, υπενθυμίζεται ότι η δέκατη έβδομη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας αυτής ορίζει ότι «οι αναγκαστικοί κανόνες για την ελάχιστη προστασία που ισχύουν στη χώρα υποδοχής δεν πρέπει να παρεμποδίζουν την εφαρμογή των όρων εργασίας και απασχόλησης που είναι πιο ευνοϊκοί για τους εργαζομένους». Το άρθρο 3, παράγραφος 7, πρώτο εδάφιο, της εν λόγω οδηγίας απηχεί αυτή τη βούληση του κοινοτικού νομοθέτη, διευκρινίζοντας ότι «οι παράγραφοι 1 έως 6 δεν εμποδίζουν την εφαρμογή όρων απασχόλησης και εργασίας ευνοϊκότερων για τους εργαζομένους».

82. Η τελευταία αυτή διάταξη περιλαμβάνει, κατά τη γνώμη μου, δύο πτυχές. Αφενός, σημαίνει ότι ο αναγκαστικός χαρακτήρας των προστατευτικών κανόνων που ισχύουν στη χώρα του τόπου εκτελέσεως της παροχής υπηρεσιών μπορεί να υποχωρήσει υπέρ της εφαρμογής των κανόνων που ισχύουν στο κράτος όπου είναι εγκατεστημένος ο παρέχων τις υπηρεσίες, στο μέτρο που αυτοί προβλέπουν όρους εργασίας και απασχόλησης ευνοϊκότερους για τους αποσπασμένους εργαζόμενους.

22 — Όπ.π., σ. 55 και 56. Ο συγγραφέας διευκρινίζει ωστόσο ότι το αντικείμενο αυτό δεν εξαιρείται από ενδεχόμενες περί μισθών διαπραγματεύσεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Επιπλέον, επισημαίνει ότι, πέραν του αυστηρού καθορισμού του ποσού ή του επιπέδου των αμοιβών, «η αρχή της ισότητας των αμοιβών μεταξύ ανδρών και γυναικών μπορεί να έχει επιπτώσεις γενικής ισχύος στους μηχανισμούς αμοιβής των εργαζομένων» και ότι «λοιπές κοινοτικές ρυθμίσεις μπορούν να παρέμβουν επιπροσθέτως στο πεδίο των αμοιβών, σε θέματα, για παράδειγμα, οργάνωσης του χρόνου εργασίας».

83. Αφετέρου —και είναι αυτή η πτυχή που εμφανίζει λυσιτέλεια στην υπό κρίση υπόθεση— φρονώ ότι το άρθρο 3,

παράγραφος 7, της οδηγίας 96/71 παρέχει επίσης τη δυνατότητα στα κράτη μέλη του τόπου εκτελέσεως της παροχής υπηρεσιών να βελτιώνουν, όσον αφορά τα αναφερόμενα στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής ζητήματα, το επίπεδο κοινωνικής προστασίας το οποίο επιθυμούν να διασφαλίσουν στους απασχολούμενους στο έδαφός τους εργαζόμενους και το οποίο θα μπορούσαν συνεπώς να εφαρμόσουν στους εργαζόμενους που είναι αποσπασμένοι στο έδαφός τους. Η διάταξη αυτή επιτρέπει επομένως, κατ' ουσίαν, την υλοποίηση μιας ενισχυμένης εθνικής προστασίας²³.

84. Πρέπει πάντως να διευκρινισθεί ότι η υλοποίηση αυτής της ενισχυμένης εθνικής προστασίας πρέπει να πραγματοποιηθεί σύμφωνα με όσα επιτρέπει το άρθρο 49 ΕΚ²⁴.

23 — Σύμφωνα με την έκφραση που χρησιμοποιεί ο Moizard, N., *Droit du travail communautaire et protection nationale renforcée — L'exemple du droit du travail français*, Presses universitaires d'Aix-Marseille, 2000 (βλ., ιδιαιτέρως, σ. 94 έως 96). Σύμφωνα με τον συγγραφέα, οι όροι εργασίας και απασχόλησης στα θέματα που αναφέρει η οδηγία 96/71 είναι «ελάχιστοι εσωτερικοί κανόνες, κρατικής ή συμβατικής προελεύσεως, την τήρηση τουλάχιστον των οποίων υποχρεούνται από την οδηγία τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν στην περίπτωση προσωρινής αποσπάσεως εργαζομένων» (σ. 95). Η ιδέα αυτή εκφράζεται επίσης στην τριακοστή τέταρτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2004/18, σύμφωνα με την οποία η οδηγία 96/71 «αναφέρει τις ελάχιστες προϋποθέσεις που πρέπει να τηρούνται στη χώρα υποδοχής όσον αφορά [τους] αποσπασμένους εργαζομένους».

24 — Εν προκειμένω, συμμερίζομαι την ανάλυση που παρέθεσε ο γενικός εισαγγελέας Mengozzi στις προτάσεις που ανέπτυξε στις 23 Μαΐου 2007 στην υπόθεση C-341/05, *Laval un Partneri* (που εκκρεμεί ενώπιον του Δικαστηρίου), σύμφωνα με την οποία, «μολονότι η οδηγία 96/71 δέχεται ότι τα κράτη μέλη μπορούν να εφαρμόσουν στον παρέχοντα υπηρεσίες κράτους μέλους, ο οποίος αποσπά προσωρινώς εργαζομένους στο έδαφος άλλου κράτους μέλους, όρους εργασίας και απασχόλησης ευνοϊκότερους για τους εργαζομένους από αυτούς που διαλαμβάνονται ιδίως στο άρθρο 3, παράγραφος 1, [αυτής] της οδηγίας, η αναγνώριση μιας τέτοιας ευχέρειας πρέπει ωστόσο να πραγματοποιείται τηρουμένης της αρχής της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών την οποία εγγυάται το άρθρο 49 ΕΚ» (παράγραφος 151). Επιπλέον, επισημαίνεται ότι η Επιτροπή δέχεται, στην ερμηνευτική της ανακοίνωση σχετικά με το κοινοτικό δικαίο περί δημοσίων συμβάσεων και τις δυνατότητες ένταξης κοινωνικών πτυχών στις συμβάσεις αυτές, ότι τόσο σε εθνικές όσο και σε διασυνοριακές καταστάσεις «ενδέχεται να τυγχάνουν εφαρμογής διατάξεις ευνοϊκότερες για τους εργαζομένους (οι οποίοι πρέπει, εφόσον συντρέχει περίπτωση, να τηρούνται επίσης), με την προϋπόθεση ότι οι διατάξεις αυτές συνάδουν με το κοινοτικό δίκαιο» (σ. 21, σημείο 3.2).

85. Κατόπιν συγκρίσεως του καθεστώτος που επικρατεί στο γερμανικό δίκαιο όσον αφορά τον καθορισμό των ορίων του κατώτατου μισθού στον κατασκευαστικό τομέα με το σύστημα που θέσπισε η οδηγία 96/71, όπως αυτό παρατέθηκε, μπορούν να σημειωθούν οι ακόλουθες παρατηρήσεις.

86. Καταρχάς, επισημαίνω ότι στο γερμανικό δίκαιο υφίσταται ένα σύστημα που παρέχει τη δυνατότητα κήρυξης συλλογικών συμβάσεων ως γενικώς υποχρεωτικών. Το γερμανικό καθεστώς περί καθορισμού των ορίων του κατώτατου μισθού στον κατασκευαστικό τομέα πρέπει επομένως να εξετασθεί βάσει του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 96/71 και όχι υπό το πρίσμα των διατάξεων του άρθρου 3, παράγραφος 8, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας αυτής, οι οποίες αφορούν τις περιπτώσεις εκείνες όπου απουσιάζει ένα σύστημα κήρυξης των συλλογικών συμβάσεων ως γενικώς υποχρεωτικών.

87. Σύμφωνα με το άρθρο 3, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας, το άρθρο 1, παράγραφος 1, της ΑEntG προβλέπει μεταξύ άλλων ότι οι νομικοί κανόνες που περιέχει μία γενικώς υποχρεωτική συλλογική σύμβαση του κατασκευαστικού τομέα, οι οποίοι ρυθμίζουν την κατώτατη αμοιβή, εφαρμόζονται επίσης στο πλαίσιο σχέσεως εργασίας μεταξύ εργοδοτών εγκατεστημένων στην αλλοδαπή και των μισθωτών τους που εργάζονται εντός του γεωγραφικού χώρου εφαρμογής της συλλογικής αυτής συμβάσεως. Έτσι, ο

εργοδότης αυτός πρέπει τουλάχιστον να παρέχει στους αποσπασμένους μισθωτούς του τους όρους εργασίας που καθορίζονται στην εν λόγω σύμβαση.

88. Εν συνεχεία, υπενθυμίζω ότι η εφαρμοστέα κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης TV Mindestlohn, η οποία έχει κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτική και καλύπτει το έδαφος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, καθορίζει, στον κατασκευαστικό τομέα, το επίπεδο του κατώτατου μισθού σύμφωνα με δύο κατηγορίες που αντιστοιχούν στο επίπεδο των προσόντων του μισθωτού και σε ένα διαφορετικό επίπεδο ανάλογα με το αν πρόκειται για «παλαιά» ή «νέα» ομόσπονδα κράτη.

89. Έτσι, αυτή η γενικώς υποχρεωτική συλλογική σύμβαση υπό την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 8, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 96/71 αποτελεί τμήμα του «βασικού πυρήνα» των προστατευτικών κανόνων, όπως αυτός ορίζεται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής.

90. Ταυτόχρονα, πρέπει να υπογραμμισθεί ότι η εν λόγω σύμβαση διευκρινίζει επίσης ότι τα δικαιώματα σε υψηλότερους μισθούς δυνάμει λοιπών συλλογικών συμβάσεων ή ειδικών συμφωνιών δεν θίγονται από τη διάταξη που προβλέπει τα συμβατικά συνολικά ωρομίσθια των δύο προαναφερθεισών κατηγοριών. Η TV Mindestlohn αναγνωρίζει επομένως ρητώς, σύμφωνα με όσα επιτρέπει το άρθρο 3, παράγραφος 7, της εν λόγω οδηγίας, τη δυνατότητα εφαρμογής όρων εργασίας ευνοϊκότερων για τους εργαζόμενους..

91. Για την ακρίβεια, το καθεστώς που επικρατεί στο γερμανικό δίκαιο περί καθορισμού των ορίων του κατώτατου μισθού στον κατασκευαστικό τομέα στηρίζεται επίσης, συμπληρωματικά προς την TV Mindestlohn, σε ειδικές συλλογικές συμβάσεις οι οποίες έχουν, ως επί το πλείστον, περιορισμένο γεωγραφικό χώρο εφαρμογής και δεν κηρύσσονται συνήθως γενικώς υποχρεωτικές, πράγμα που τις τοποθετεί εκτός «βασικού πυρήνα» των ελάχιστων κανόνων προστασίας όπως αυτός καθορίζεται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 96/71.

92. Συνεπάγεται τούτο, όπως διατείνεται η Επιτροπή, ότι η τήρηση των συλλογικών αυτών συμβάσεων, που δεν έχουν κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτικές υπό την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 8, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας αυτής, δεν μπορεί να επιβληθεί στις επιχειρήσεις που αποσπούν εργαζόμενους στο πλαίσιο διεθνικής παροχής υπηρεσιών;

93. Δεν το νομίζω.

94. Συγκεκριμένα, φρονώ ότι, στο μέτρο που τα επίπεδα των μισθών που καθορίζουν οι ειδικές αυτές συλλογικές συμβάσεις είναι, στην πράξη, σαφώς ανώτερα από τα επιβαλλόμενα στο έδαφος της Ομοσπονδιακής

Δημοκρατίας της Γερμανίας δυνάμει της TV Mindestlohn όρια του κατώτατου μισθού, οι συμβάσεις αυτές αποτελούν υλοποίηση μιας ενισχυμένης εθνικής προστασίας. Όπως αποδείχθηκε ανωτέρω, η ενισχυμένη αυτή εθνική προστασία επιτρέπεται δυνάμει του άρθρου 3, παράγραφος 7, της οδηγίας 96/71.

95. Επίσης, ένα εθνικό μέτρο, όπως το επίμαχο στην κύρια δίκη, το οποίο καθιστά υποχρεωτικές τις συμβάσεις αυτές ακόμα και στις περιπτώσεις αποσπάσεως εργαζομένων είναι, κατά τη γνώμη μου, σύμφωνο με την οδηγία αυτή, στο μέτρο που θέτει σε εφαρμογή την ευχέρεια που διαθέτουν τα κράτη μέλη δυνάμει του άρθρου 3, παράγραφος 7, της εν λόγω οδηγίας.

96. Επιπλέον, το γεγονός ότι μια γενικώς υποχρεωτική συλλογική σύμβαση, όπως η TV Mindestlohn, παραπέμπει, κατά γενικό τρόπο, σε άλλες συλλογικές συμβάσεις ή ειδικές συμφωνίες που προβλέπουν δικαιώματα σε υψηλότερους μισθούς συνάδει, κατά τη γνώμη μου, με την οδηγία 96/71.

97. Το γερμανικό καθεστώς περί καθορισμού των ορίων του κατώτατου μισθού στον κατασκευαστικό τομέα μου φαίνεται επομένως ότι αποτελεί ένα συνεκτικό σύστημα το οποίο είναι συμβατό με την οδηγία 96/71.

98. Κατά συνέπεια, η οδηγία 96/71 πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι δεν απαγορεύει εθνική ρύθμιση, όπως είναι ο νόμος του ομόσπονδου κράτους, η οποία επιβάλλει στους αναδόχους και, έμμεσα, στους υπεργολάβους τους να καταβάλλουν στους εργαζομένους τους κατά την εκτέλεση δημόσιας συμβάσεως τουλάχιστον την αμοιβή που προβλέπει συλλογική σύμβαση ισχύουσα στον τόπο εκπληρώσεως της παροχής, επ' απειλή κυρώσεων που μπορούν να φτάσουν μέχρι την καταγγελία της συμβάσεως έργων, ακόμα και στις περιπτώσεις που η συλλογική σύμβαση στην οποία παραπέμπει η νομοθεσία αυτή δεν έχει κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτική υπό την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 8, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας αυτής.

99. Πρέπει τώρα να ελέγξω αν το άρθρο 49 ΕΚ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι απαγορεύει εθνική νομοθεσία όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη.

B — Επί της ερμηνείας του άρθρου 49 ΕΚ

100. Κατά πάγια νομολογία, το άρθρο 49 ΕΚ επιτάσσει όχι μόνον την εξάλειψη κάθε δυσμενούς διακρίσεως που υφίσταται λόγω της ιθαγενείας του ο εγκατεστημένος σε άλλο κράτος μέλος παρέχων υπηρεσίες, αλλά και την κατάργηση κάθε περιορισμού,

ακόμη και αν αυτός εφαρμόζεται αδιακρίτως τόσο στους ημεδαπούς παρέχοντες υπηρεσίες όσο και σε αυτούς των άλλων κρατών μελών, οσάκις μπορεί να παρεμποδίσει, να παρενοχλήσει ή να καταστήσει λιγότερο ελκυστικές τις δραστηριότητες του παρέχοντος υπηρεσίες που είναι εγκατεστημένος σε άλλο κράτος μέλος, όπου νομίμως παρέχει ανάλογες υπηρεσίες²⁵.

101. Συναφώς, πρέπει να διευκρινισθεί ότι, όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, η εφαρμογή των ρυθμίσεων του κράτους μέλους υποδοχής επί των παρεχόντων υπηρεσίες μπορεί να παρεμποδίσει, να παρενοχλήσει ή να καταστήσει λιγότερο ελκυστική την παροχή υπηρεσιών από πρόσωπα ή επιχειρήσεις εγκατεστημένα σε άλλα κράτη μέλη, καθόσον συνεπάγεται πρόσθετες δαπάνες και πρόσθετες οικονομικές και διοικητικές επιβαρύνσεις²⁶.

102. Στην υπό κρίση υπόθεση, ουδεμία αμφιβολία υφίσταται, κατά τη γνώμη μου, ότι πρόκειται για περίπτωση περιορισμού της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών.

103. Συγκεκριμένα, υποχρεώνοντας τους αναδόχους και, έμμεσα, στους υπεργολάβους τους στην τήρηση τουλάχιστον της αμοιβής που προβλέπει συλλογική σύμβαση ισχύουσα στον τόπο εκπλήρωσης της παροχής, τα άρθρα 3, παράγραφος 1, και 4, παράγραφος

1, του νόμου του ομόσπονδου κράτους μπορούν να επιβάλουν στους παρέχοντες υπηρεσίες που είναι εγκατεστημένοι σε άλλο κράτος μέλος, όπου τα όρια του κατώτατου μισθού είναι χαμηλότερα, μία πρόσθετη οικονομική επιβάρυνση η οποία μπορεί να παρεμποδίσει, να παρενοχλήσει ή να καταστήσει λιγότερο ελκυστική την εκπλήρωση της παροχής υπηρεσιών τους στο κράτος υποδοχής.

104. Επιπλέον, επιβάλλεται η επισήμανση ότι οι επίμαχες διατάξεις του νόμου του ομόσπονδου κράτους εφαρμόζονται αδιακρίτως τόσο στους ημεδαπούς παρέχοντες υπηρεσίες όσο και σε αυτούς των άλλων κρατών μελών. Με άλλα λόγια, η υποχρέωση τήρησης της κατώτατης αμοιβής που προβλέπει συλλογική σύμβαση ισχύουσα στον τόπο εκπλήρωσης της παροχής επιβάλλεται τόσο στους παρέχοντες υπηρεσίες που είναι εγκατεστημένοι στη Γερμανία όσο και σε όσους είναι εγκατεστημένοι σε άλλο κράτος μέλος.

105. Σύμφωνα με πάγια επίσης νομολογία του Δικαστηρίου, μια τέτοια αδιακρίτως εφαρμοζόμενη ρύθμιση μπορεί να δικαιολογηθεί από πλευράς άρθρου 49 ΕΚ οσάκις εξυπηρετεί επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος, εφόσον το συμφέρον αυτό δεν διασφαλίζεται από τους κανόνες στους οποίους υπόκειται ο παρέχων τις υπηρεσίες εντός του κράτους μέλους όπου είναι εγκατεστημένος και εφόσον οι ρυθμίσεις είναι πρόσφορες για την επίτευξη του σκοπού τον οποίο επιδιώκουν και δεν βαίνουν πέραν

25 — Βλ., μεταξύ άλλων, προπαρατεθείσα απόφαση Επιτροπή κατά Γερμανίας (σκέψη 63 και παρατιθέμενη νομολογία).

26 — Βλ., μεταξύ άλλων, προπαρατεθείσα απόφαση Wolff & Müller, (σκέψη 32 και παρατιθέμενη νομολογία).

του αναγκαίου για την επίτευξη του σκοπού μέτρου²⁷.

106. Μεταξύ των επιτακτικών λόγων γενικού συμφέροντος που έχει αναγνωρίσει το Δικαστήριο συγκαταλέγεται η προστασία των εργαζομένων²⁸.

107. Επ' ονόματι του επιτακτικού αυτού λόγου, από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν απαγορεύει στα κράτη μέλη να επεκτείνουν τη νομοθεσία τους *ή τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας που έχουν συνάψει οι κοινωνικοί εταίροι* σε κάθε πρόσωπο που παρέχει αμειβόμενη εργασία, έστω και προσωρινή, στο έδαφός τους, ανεξάρτητα από τη χώρα εγκαταστάσεως του εργοδότη, ούτε απαγορεύει στα κράτη μέλη να επιβάλουν την υποχρέωση της τηρήσεως των κανόνων αυτών με τα ενδεδειγμένα μέτρα, όταν προκύπτει ότι η παρεχόμενη από τους κανόνες αυτούς προστασία δεν διασφαλίζεται μέσω πανομοιότυπων ή ουσιαδώς συγκρίσιμων υποχρεώσεων που υπέχει ήδη η επιχείρηση στο κράτος μέλος εγκαταστάσεώς της²⁹.

108. Το Δικαστήριο έχει επίσης κρίνει ότι ο στόχος που συνίσταται στην πρόληψη του αθέμιτου ανταγωνισμού εκ μέρους επιχειρήσεων που αμείβουν τους εργαζομένους τους σε επίπεδο χαμηλότερο από τον κατώτατο μισθό μπορεί να ληφθεί υπόψη ως επιτακτική απαίτηση ικανή να δικαιολογήσει κάποιον περιορισμό στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών³⁰. Το Δικαστήριο έχει επισημάνει επίσης ότι δεν υπάρχει κατ' ανάγκη αντίφαση μεταξύ, αφενός, του στόχου της διατηρήσεως του θεμιτού ανταγωνισμού και, αφετέρου, της προστασίας των εργαζομένων³¹.

109. Εξελίσσοντας τη συλλογιστική αυτή, το Δικαστήριο πρόσφατα συνέδεσε ρητώς την πάγια νομολογία του, που αναγνωρίζει στα κράτη μέλη την ευχέρεια να επεκτείνουν τη νομοθεσία τους ή τις συλλογικές συμβάσεις που αφορούν τον κατώτατο μισθό σε κάθε πρόσωπο που απασχολείται, έστω και προσωρινά, στο έδαφός τους, με τον λόγο που αντλείται από την «πρόληψη του κοινωνικού ντάμπινγκ»³².

110. Επισήμανα ανωτέρω ότι το αιτούν δικαστήριο αμφιβάλλει για το κατά πόσο η

27 — Βλ., μεταξύ άλλων, προπαρατεθείσα απόφαση Επιτροπής κατά Γερμανίας (σκέψεις 64 και 65 καθώς και παρατιθέμενη νομολογία).

28 — Βλ., μεταξύ άλλων, προπαρατεθείσα απόφαση Wolff & Müller (σκέψη 35 και παρατιθέμενη νομολογία). Προκειμένου να αναγνωρίσει ότι το γενικό συμφέρον που συνδέεται με την κοινωνική προστασία των εργαζομένων του κατασκευαστικού τομέα και με την επίβλεψη της τηρήσεως της προστασίας αυτής μπορεί να συνιστά επιτακτικό λόγο, το Δικαστήριο προέταξε την ύπαρξη «ιδιαιτέρων συνθηκών που επικρατούν στον τομέα αυτό» [αποφάσεις της 28ης Μαρτίου 1996, C-272/94, Guiot (Συλλογή 1996, σ. I-1905, σκέψη 16), και της 23ης Νοεμβρίου 1999, C-369/96 και C-376/96, Arblade κ.λπ. (Συλλογή 1999, σ. I-8453, σκέψη 51)].

29 — Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 21ης Οκτωβρίου 2004, C-445/03, Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου (Συλλογή 2004, σ. I-10191, σκέψη 29 και παρατιθέμενη νομολογία), καθώς και απόφαση της 21ης Σεπτεμβρίου 2006, C-168/04, Επιτροπή κατά Αυστρίας (Συλλογή 2006, σ. I-9041, σκέψη 47).

30 — Προπαρατεθείσα απόφαση Wolff & Müller, (σκέψη 41).

31 — Ό.π. (σκέψη 42). Συναφώς, το Δικαστήριο παραπέμπει στην πέμπτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 96/71 που δείχνει, κατ' αυτό, ότι οι δύο αυτοί στόχοι μπορούν να επιδιωχθούν παράλληλα.

32 — Απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 2006, C-244/04, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 2006, σ. I-885, σκέψη 61). Βλ., ως προς την εξέλιξη της νομολογίας αυτής, Mischo, J., «Libre circulation des services et dumping social», *Le droit à la mesure de l'Homme*, στο *Mélanges en l'honneur de Philippe Léger*, Pedone, Παρίσι, 2006, σ. 435.

υποχρέωση τηρήσεως των ισχυουσών στον τόπο εκπληρώσεως της παροχής συλλογικών συμβάσεων την οποία επιβάλλει ο νόμος του ομόσπονδου κράτους στους αναδόχους και, έμμεσα, στους υπεργολάβους τους δικαιολογείται από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος.

111. Συναφώς, υπενθυμίζω ότι, σύμφωνα με το αιτούν δικαστήριο, ο κύριος στόχος των επίμαχων νομοθετικών διατάξεων είναι η προστασία των γερμανικών κατασκευαστικών εταιριών από τον προερχόμενο από άλλα κράτη μέλη ανταγωνισμό. Όμως, ένας τέτοιος στόχος οικονομικής φύσεως δεν μπορεί να συνιστά επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος που δικαιολογεί περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών.

112. Εξάλλου, το εν λόγω δικαστήριο θεωρεί ότι η υποχρέωση να τηρείται στον τόπο εκπληρώσεως της παροχής μια συλλογική σύμβαση που προβλέπει όρια κατώτατου μισθού ανώτερα από τα ισχύοντα στο έδαφος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας δυνάμει της AEntG υπερβαίνει το μέτρο που είναι αναγκαίο για την προστασία των εργαζομένων. Συγκεκριμένα, το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι το μέτρο που είναι αναγκαίο για την προστασία των εργαζομένων οριοθετείται από τον υποχρεωτικό κατώτατο μισθό, όπως πρέπει να εφαρμόζεται στο έδαφος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας δυνάμει της AEntG.

113. Δεν συμφωνώ με την ανάλυση αυτή που προτείνει το αιτούν δικαστήριο και υποστηρίζει, κατ' ουσίαν, η Πολωνική Κυβέρνηση.

114. Αντιθέτως, φρονώ ότι οι αμφισβητούμενες διατάξεις του νόμου του ομόσπονδου κράτους είναι πρόσφορες για την επίτευξη σκοπών που συνίστανται στην προστασία των εργαζομένων και την πρόληψη του κοινωνικού ντάμπινγκ και δεν βαίνουν πέραν του αναγκαίου για την επίτευξή τους μέτρου.

115. Είναι αληθές ότι, κατά πάγια νομολογία, μέτρα τα οποία συνιστούν περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών δεν μπορούν να δικαιολογηθούν από σκοπούς οικονομικής φύσεως, όπως είναι η προστασία των εθνικών επιχειρήσεων³³. Πάντως, το Δικαστήριο εκτιμά συγχρόνως ότι η πρόθεση του νομοθέτη, όπως εκδηλώνεται κατά τις πολιτικές συζητήσεις που προηγούνται της εκδόσεως νόμου ή στην αιτιολογική του έκθεση, δεν μπορεί να είναι καθοριστική, αλλά μπορεί μόνο να αποτελεί ένδειξη ως προς τον επιδιωκόμενο σκοπό του εν λόγω νόμου³⁴. Στο αιτούν δικαστήριο, που διερευνά τον επιδιωκόμενο από τον νομοθέτη πραγματικό σκοπό, απόκειται να εξακριβώσει αν η επίμαχη ρύθμιση, εκτιμώμενη αντικειμενικώς, διασφαλίζει την προστασία των αποσπασμένων εργαζομένων³⁵ ή, σε ευρύτερη κλίμακα, την πρόληψη του κοινωνικού ντάμπινγκ.

116. Έτσι, όσον αφορά την παρατήρηση του αιτούντος δικαστηρίου ότι ο κύριος στόχος των επίμαχων στην κύρια δίκη νομοθετικών

33 — Αποφάσεις της 25ης Οκτωβρίου 2001, C-49/98, C-50/98, C-52/98 έως C-54/98 και C-68/98 έως C-71/98 Finalarte κ.λπ. (Συλλογή 2001, σ. I-7831, σκέψη 39), και της 24ης Ιανουαρίου 2002, C-164/99, Portuguesa Construções (Συλλογή 2002, σ. I-787, σκέψη 26).

34 — Προπαρατεθείσα απόφαση Portuguesa Construções (σκέψη 27 και παρατιθέμενη νομολογία).

35 — Όπ.π. (σκέψη 28 και παρατιθέμενη νομολογία).

διατάξεων είναι η προστασία των γερμανικών κατασκευαστικών εταιριών από τον προερχόμενο από άλλα κράτη μέλη ανταγωνισμό, απόκειται στο δικαστήριο αυτό να εξακριβώσει αν οι διατάξεις αυτές, εκτιμώμενες αντικειμενικώς, διασφαλίζουν ή όχι την προστασία των αποσπασμένων εργαζομένων. Συναφώς, πρέπει να εξακριβωθεί ότι οι εν λόγω διατάξεις συνεπάγονται για τους ενδιαφερομένους εργαζομένους πραγματικό πλεονέκτημα που συμβάλλει σημαντικά στην κοινωνική προστασία τους³⁶.

117. Προς απόδειξη της υπάρξεως του πλεονεκτήματος αυτού, που συνιστά πραγματική πρόσθετη προστασία στους εργαζομένους που έχουν αποσπασθεί³⁷, το αιτούν δικαστήριο πρέπει να εκτιμά τον ισοδύναμο ή τον ουσιωδώς συγκρίσιμο χαρακτήρα της προστασίας που ήδη παρέχεται στους αποσπασμένους εργαζομένους, όσον αφορά την αμοιβή τους, από τη νομοθεσία και/ή τις συλλογικές συμβάσεις που ισχύουν στο κράτος εγκαταστάσεως του παρέχοντος τις υπηρεσίες. Στο πλαίσιο της εκτιμήσεως αυτής, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το ακαθάριστο ποσό του μισθού³⁸.

118. Συναφώς, υπενθυμίζω ότι από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι στην εταιρία PKZ προσάπτεται ότι στους χρησιμοποιηθέντες στο εργοτάξιο 53 εργαζομένους καταβλήθηκε μόνον το 46,57 % του ισχύοντος κατώτατου μισθού. Υπό τις συνθήκες αυτές, φαίνεται να μην αμφισβητείται ότι η τήρηση του νόμου του ομόσπονδου κράτους παρέχει στους

εργαζόμενους αυτούς πραγματική πρόσθετη προστασία, με την παροχή σε αυτούς του προνομίου για μισθό σαφώς ανώτερο από αυτόν που τους καταβάλλεται κανονικά στο κράτος εγκαταστάσεως του εργοδότη τους. Ο νόμος αυτός μου φαίνεται επομένως πρόσφορος για τη διασφάλιση της προστασίας των αποσπασμένων εργαζομένων.

119. Ο εν λόγω νόμος ενδείκνυται επίσης, κατά τη γνώμη μου, για την πρόληψη του κοινωνικού ντάμπινγκ, στο μέτρο που έχει ως στόχο την εξίσωση των συνθηκών υπό τις οποίες οι παρέχοντες υπηρεσίες, ανεξάρτητα από το αν είναι εγκατεστημένοι ή όχι στη Γερμανία, θα πρέπει να αμείβουν τους εργαζομένους κατά την εκτέλεση δημόσιας συμβάσεως. Ο νόμος διασφαλίζει επίσης ότι, στο ίδιο εργοτάξιο, οι εντόπιοι και οι αποσπασμένοι εργαζόμενοι αμείβονται κατά τον ίδιο τρόπο.

120. Το γεγονός ότι το ομόσπονδο κράτος της Κάτω Σαξωνίας επέλεξε να χρησιμοποιήσει ως σημείο αναφοράς στον σχετικό με τη σύναψη δημοσίων συμβάσεων νόμο μία συλλογική σύμβαση διαφορετική από την TV Mindestlohn, με συνέπεια ο κατώτατος μισθός που οφείλουν να τηρούν οι ανάδοχοι και οι υπεργολάβοι τους στον τόπο εκπληρώσεως της παροχής να είναι ανώτερος από τον μισθό που κανονικά ισχύει στο έδαφος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας στον κατασκευαστικό τομέα, δεν μου φαίνεται, καθεαυτό, να δημιουργεί πρόβλημα από πλευράς κοινοτικού δικαίου.

36 — Βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Wolff & Müller (σκέψη 38).

37 — Προπαρατεθείσα απόφαση Finalarte κ.λπ. (σκέψη 45).

38 — Απόφαση της 14ης Απριλίου 2005, C-341/02, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 2005, σ. I-2733, σκέψη 29).

121. Αφενός, είναι δύσκολο να αντιληφθεί ότι η εγγύηση ανώτερου μισθού για τους αποσπασμένους εργαζόμενους δεν ενδείκνυται για τη διασφάλιση της προστασίας τους³⁹. Αφετέρου, και σε γενικότερο επίπεδο, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι το άρθρο 136, πρώτο εδάφιο, ΕΚ ορίζει ότι «η Κοινότητα και τα κράτη μέλη, έχοντας υπόψη τα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα, [...] έχουν ως στόχο [...] τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, ώστε να καταστήσουν δυνατή την εναρμόνισή τους με παράλληλη διατήρηση της προόδου, [καθώς και] τον κοινωνικό διάλογο».

122. Επιπλέον, οι αμφισβητούμενες διατάξεις του νόμου του ομόσπονδου κράτους δεν μου φαίνεται ότι υπερβαίνουν το μέτρο που είναι αναγκαίο για τη διασφάλιση των στόχων της προστασίας των εργαζομένων και της προλήψεως του κοινωνικού ντάμπινγκ.

123. Συγκεκριμένα, οι διατάξεις αυτές σκοπούν να καταστήσουν υποχρεωτικά για τους παρέχοντες υπηρεσίες σχετικές με την εκτέλεση δημόσιας συμβάσεως τα όρια αμοιβών που εφαρμόζονται δυνάμει της ειδικής συλλογικής συμβάσεως που ισχύει στον τόπο εκπλήρωσης της παροχής. Προς τον σκοπό αυτό, προβλέπουν, αφενός, ότι οι συμβάσεις εκτελέσεως έργου επιτρέπεται να συνάπτονται μόνο με επιχειρήσεις οι οποίες κατά την υποβολή προσφοράς αναλαμβάνουν γραπτώς την υποχρέωση

να καταβάλλουν ως αντάλλαγμα στους εργαζομένους τους για την εκτέλεση αυτών των έργων τουλάχιστον την αμοιβή που προβλέπει συλλογική σύμβαση ισχύουσα στον τόπο της εκτελέσεως κατά τον προβλεπόμενο από τη σύμβαση αυτή χρόνο και οι οποίες αναλαμβάνουν την υποχρέωση να επιβάλουν στους υπεργολάβους τους την ίδια υποχρέωση. Αφετέρου, η αθέτηση της υποχρεώσεως αυτής επισύρει κλιμακούμενες κυρώσεις που μπορούν να κυμανθούν από την κατάπτωση μιας ποινικής ρήτρας μέχρι την καταγγελία της συμβάσεως.

124. Κατά τη γνώμη μου, οι στόχοι της προστασίας των εργαζομένων και της πρόληψης του κοινωνικού ντάμπινγκ δεν μπορούν να επιτευχθούν σε εξίσου αποτελεσματικό βαθμό μέσω λιγότερο δεσμευτικών κανόνων οι οποίοι να συνιστούν μικρότερο περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών.

125. Επιπλέον, όπως υποστήριξε η Ιρλανδία με τις γραπτές παρατηρήσεις της⁴⁰, κανένα στοιχείο δεν υποδεικνύει ότι, λαμβανομένων υπόψη λυσιτελών δεικτών όπως ο δείκτης του κόστους ζωής, τα απαιτούμενα όρια του κατώτατου μισθού δυνάμει της ειδικής συλλογικής συμβάσεως στην οποία παραπέμπει ο νόμος του ομόσπονδου κράτους είναι δυσανάλογα προς τα όρια που καθορίζει η TV Mindestlohn.

39 — Όπως επισημαίνει η Γερμανική Κυβέρνηση στο σημείο 63 των γραπτών της παρατηρήσεων, πέραν του γεγονότος ότι οι ειδικές συλλογικές συμβάσεις προβλέπουν υψηλότερα όρια κατώτατου μισθού, είναι επίσης ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι ο σκοπός προστασίας των εργαζομένων έγκειται επίσης στο ότι οι συμβάσεις αυτές παρέχουν τη δυνατότητα για καταβολή περισσότερο διαφοροποιημένων και ενδεδειγμένων αμοιβών, ανάλογα με το εκτελούμενο έργο. Συνεπώς, υπενθυμίζω ότι η περιεχόμενη στις εν λόγω συμβάσεις μισθολογική κλίμακα είναι λεπτομερέστερη από αυτήν που περιλαμβάνεται στην TV Mindestlohn και καθορίζει επίπεδα μισθών ανάλογα με διαφορετικές κατηγορίες καθηκόντων.

126. Η ορθότητα της ανωτέρω ανάλυσης δεν μου φαίνεται ότι μπορεί να τεθεί εν αμφιβόλω με το επιχείρημα της Επιτροπής ότι ο νόμος ενός ομόσπονδου κράτους, που σκοπεύει

40 — Σημείο 26.

να επιβάλει αυστηρότερους όρους εργασίας και απασχολήσεως μόνο για τους αποσπασμένους εργαζόμενους που απασχολούνται στο πλαίσιο των δημοσίων συμβάσεων, ήτοι σε ένα τμήμα της οικονομικής ζωής, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να εξυπηρετεί ένα επιτακτικό δημόσιο συμφέρον υπό την έννοια του άρθρου 49 ΕΚ ούτε είναι ικανό για την επιδίωξη του συμφέροντος αυτού.

127. Όπως εξέθεσε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Επιτροπή προσάπτει στον νόμο του ομόσπονδου κράτους τη δημιουργία δυσμενών διακρίσεων μεταξύ των εργαζομένων στον κατασκευαστικό τομέα, ανάλογα με το αν ο κύριος του έργου είναι το Δημόσιο ή ιδιώτης. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με την Επιτροπή, αν ο σκοπός του ομόσπονδου κράτους της Κάτω Σαξωνίας ήταν πραγματικά η προστασία των εργαζομένων, θα έπρεπε να επεκτείνει το μέτρο αυτού του είδους στο σύνολο των εργαζομένων του τομέα αυτού.

128. Τα επιχειρήματα αυτά δεν μπορούν να γίνουν δεκτά για τους ακόλουθους λόγους.

129. Πρώτον, κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση επιβεβαιώθηκε ότι το ομόσπονδο κράτος της Κάτω Σαξωνίας δεν έχει αρμοδιότητα να κηρύξει μία συλλογική σύμβαση ως γενικώς υποχρεωτική, εκτός αν έχει εξουσιοδοτηθεί προς τούτο. Με τη θέσπιση επομένων των επίμαχων διατάξεων του νόμου του ομόσπονδου κράτους, το ομόσπονδο κράτος της Κάτω Σαξωνίας προσπάθησε να καταστήσει υποχρεωτική σε έναν τομέα της αρμοδιότητάς του, ήτοι στις δημόσιες συμβάσεις, μία συλλογική σύμβαση εφαρμοστέα στον τόπο εκπλήρωσης της παροχής, ανεξάρτητα από το αν η σύμβαση αυτή έχει κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτική ή όχι.

130. Δεύτερον, το επιχείρημα ότι υφίστανται έτσι δυσμενείς διακρίσεις μεταξύ των εργαζομένων στον κατασκευαστικό τομέα, ανάλογα με το αν ο κύριος του έργου είναι το Δημόσιο ή ιδιώτης, δεν μου φαίνεται να ασκεί επιρροή από πλευράς κοινοτικού δικαίου.

131. Όπως επισήμανα, σημασία έχει ο νόμος του ομόσπονδου κράτους να τηρεί την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ιθαγενείας και επομένως να υπάγει τους παρέχοντες τις υπηρεσίες στην ίδια υποχρέωση τηρήσεως των εφαρμοστέων στον τόπο εκπλήρωσεως της παροχής ορίων του κατώτατου μισθού, ανεξάρτητα από το αν είναι εγκατεστημένοι στη Γερμανία ή σε άλλο κράτος μέλος. Με άλλα λόγια, φρονώ ότι είναι καθοριστικό, στο πλαίσιο της εκτέλεσεως μίας και μόνης δημόσιας συμβάσεως, οι εντόπιοι και οι αποσπασμένοι εργαζόμενοι να αμείβονται στο ίδιο επίπεδο. Κατά τη γνώμη μου, σε αυτό το σημείο πρέπει να στραφεί το ενδιαφέρον ώστε να ανιχνευθεί ενδεχόμενη ύπαρξη διακρίσεως που αντιβαίνει στο κοινοτικό δίκαιο.

132. Τρίτον, μολονότι αληθεύει ότι οι δημόσιες συμβάσεις αποσκοπούν κυρίως στην ικανοποίηση μιας προσδιορισμένης διοικητικής ανάγκης σχετικής με έργα, υπηρεσίες ή προμήθειες, η σύναψη δημοσίων συμβάσεων επιτρέπει την πραγματοποίηση και άλλων αναγκών γενικού συμφέροντος, όπως, για παράδειγμα, στο πλαίσιο της περιβαλ-

λοντικής πολιτικής ή, όπως στην υπό κρίση υπόθεση, στον κοινωνικό τομέα⁴¹.

αφορούν ιδίως κοινωνικές και περιβαλλοντικές παραμέτρους.»⁴³

133. Η δυνατότητα ενσωμάτωσης κοινωνικών επιταγών στα θέματα δημοσίων συμβάσεων έχει αναγνωρισθεί από το Δικαστήριο⁴² και καθιερώνεται πλέον με την οδηγία 2004/18. Συγκεκριμένα, η οδηγία αυτή περιλαμβάνει το άρθρο 26 που τιτλοφορείται «Όροι εκτέλεσης της σύμβασης» και έχει ως εξής:

«Οι αναθέτουσες αρχές μπορούν να επιβάλλουν ειδικούς όρους σχετικά με την εκτέλεση της σύμβασης, με την προϋπόθεση ότι οι όροι αυτοί είναι συμβατοί με το κοινοτικό δίκαιο και ότι επισημαίνονται στην προκήρυξη διαγωνισμού ή στη συγγραφή υποχρεώσεων. Οι όροι που επιβάλλονται σχετικά με την εκτέλεση μιας σύμβασης μπορούν να

134. Στο μέτρο που ο σχετικός με την κατώτατη αμοιβή των εργαζομένων όρος εκτέλεσης της σύμβασης, όπως προβλέπεται στις επίμαχες διατάξεις του νόμου του ομόσπονδου κράτους, τηρεί την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ιθαγενείας και εφόσον τηρεί την αρχή της διαφάνειας, πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να θεωρηθεί σύμφωνος με το κοινοτικό δίκαιο.

135. Όσον αφορά την αρχή της διαφάνειας, φρονώ ότι οι συλλογικές συμβάσεις των οποίων απαιτείται η τήρηση πρέπει να είναι επαρκώς ακριβείς και προσιτές ούτως ώστε να μην καθιστούν, στην πράξη, αδύνατο ή υπερβολικά δυσχερή τον εκ μέρους του εργοδότη προσδιορισμό των υποχρεώσεων τις οποίες οφείλει να τηρεί⁴⁴. Στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να εξετάσει αν αυτό ισχύει στην προκείμενη περίπτωση⁴⁵.

41 — Βλ., συναφώς, Martinez, V., «Les péripéties du critère social dans l'attribution des marchés publics», *Contrats publics*, στο *Mélanges en l'honneur du professeur Michel Guibal*, τόμος II, Presses de la faculté de droit de Montpellier, 2006, σ. 251 και 252. Ο συγγραφέας εκφράζει ιδιαίτερα την άποψη ότι οι δημόσιες συμβάσεις μπορούν να συνιστούν μέσο καταπολέμησης της ανεργίας και του αποκλεισμού, χρησιμοποιούμενη έτσι ως «πυλώνας που ευνοεί την ανάπτυξη της εργασίας».

42 — Αποφάσεις της 20ής Σεπτεμβρίου 1988, 31/87, Beentjes (Συλλογή 1988, σ. 4635), και της 26ης Σεπτεμβρίου 2000, C-225/98, Επιτροπή κατά Γαλλίας (Συλλογή 2000, σ. I-7445). Βλ., σχετικά με τη νομολογία αυτή και τη μεταφορά της στο γαλλικό δίκαιο, Pongérard-Payet, H., «Critères sociaux et écologiques des marchés publics: droits communautaire et interne entre guerre et paix», *Europe* αριθ. 10, Οκτώβριος 2004, Μελέτη 10.

43 — Παραθέτω επίσης την τριακοστή τρίτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας αυτής, σύμφωνα με την οποία «οι όροι εκτέλεσης μιας σύμβασης συνάδουν με την παρούσα οδηγία, εφόσον δεν εισάγουν άμεσα ή έμμεσα διακρίσεις και αναγγέλλονται στην προκήρυξη διαγωνισμού ή στη συγγραφή υποχρεώσεων». Στην προπαρατεθείσα απόφαση Beentjes, το Δικαστήριο είχε αποφανθεί ότι, για να επιτευχθεί ο σκοπός που συνίσταται στην ανάπτυξη αποτελεσματικού ανταγωνισμού στον τομέα των συμβάσεων δημοσίων έργων, «τα κριτήρια και οι όροι κάθε συμβάσεως δημοσίου έργου πρέπει ν' αποτελούν αντικείμενο κατάλληλης δημοσιότητας εκ μέρους της αναθέτουσας αρχής» (σκέψη 21).

44 — Βλ., συναφώς, ως προς τις ποινικές διώξεις, προπαρατεθείσα απόφαση Arblade κ.λπ. (σκέψη 43).

45 — Ας υπομνησθεί, συναφώς, ότι η υποχρέωση που αναλαμβάνει ο προσφέρων αφορά «την ισχύουσα στον τόπο εκτελέσεως αμοιβή κατ' εφαρμογή της συλλογικής συμβάσεως που αναφέρεται στον κατάλογο των αντιπροσωπευτικών συλλογικών συμβάσεων στο σημείο 01 "Οικοδομικός τομέας και δημόσια έργα"».

IV — Πρόταση

136. Κατόπιν του συνόλου των προηγούμενων σκέψεων, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει την εξής απάντηση στο προδικαστικό ερώτημα που υπέβαλε το Oberlandesgericht Celle:

«Η οδηγία 96/71/EΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 1996, σχετικά με την απόσπαση εργαζομένων στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών καθώς και το άρθρο 49 ΕΚ πρέπει να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι δεν απαγορεύουν μία εθνική ρύθμιση, όπως ο νόμος του ομόσπονδου κράτους της κάτω Σαξωνίας περί συνάψεως δημοσίων συμβάσεων, η οποία επιβάλλει στους αναδόχους και, έμμεσα, στους υπεργολάβους τους να καταβάλλουν στους εργαζομένους τους κατά την εκτέλεση δημόσιας συμβάσεως τουλάχιστον την αμοιβή που προβλέπει συλλογική σύμβαση ισχύουσα στον τόπο εκπληρώσεως της παροχής, επ' απειλή κυρώσεων που μπορούν να φτάσουν μέχρι την καταγγελία της συμβάσεως εκτελέσεως έργου, οσάκις η συλλογική σύμβαση στην οποία παραπέμπει η νομοθεσία αυτή δεν έχει κηρυχθεί γενικώς υποχρεωτική.

Απόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει αν η νομοθεσία αυτή συνεπάγεται για τους ενδιαφερομένους εργαζομένους πραγματικό πλεονέκτημα που συμβάλλει σημαντικά στην κοινωνική προστασία τους και αν, κατά την εφαρμογή της νομοθεσίας αυτής, τηρείται η αρχή της διαφάνειας των όρων εκτέλεσης της εν λόγω δημόσιας συμβάσεως.»